

Politikai
röpiratok

87

87

665

A' FEJEDELEM.

IRTA

MACHIAVELLI MIKLÓS.

(1469 - 1527)

FORDITOTTA

PERLAKY SÁNDOR.

2.

PESTEN, 1848.

NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYINÁL,

URIUTCZA 453. SZ.

616752 00769243

1. KÖNYV

1881

1881. ÉVI ÉRTÉKELÉS

DE BALLAGI GÉZA

NY. NY. NY.

NY. NY. NY. NY. NY. NY. NY. NY. NY. NY.

NY. NY. NY.

IE L Ő S Z Ő.

Miután Machiavelli a jogtörténeti, jogphilosophiai 's politicalai munkákban idéztetik 's bíráltatik, és „Fejedelme” Europa minden nyelveire lefordítatott, úgy gondoltam nem teszek fölösleg dolgot, ha azt é' fordításban közre bocsátom. Mert azon műveket, mellyekkel az emberiség az ő történeteit documentalja minden nemzetnek kell birnia.

Ide mellékelem egyszersmind Lerminier nézeteit Machiavelről, könnynyebb tájékozásul.

Halimba Oct. 20. 1847.

Ö S Z Ö

Minden Machiavelli s' jogtörőseiről, jogphilosophiájáról
politikai munkáiban idézték s' bírálják. Ez-
közben minden nyelvész lefordította, úgy gondolom nem lesznek
szólag dolgot ha azt a földünkön közre hoztam. Mert azon-
képpen, melyekkel az emberiség az ő történelmi dokumentálta
minden nemzetnek kell bírnia.

De mellettekben egyeztettem latinra is azokat Ma-
chiavelli, könyveit is fordítottam.

Halmiás Oct. 20. 1847.

Machiavelli.

Azóta hogy a' Romaiak meghódították Tarentumot, és elülték Pyrrhust, kezdődött Italia politikai egysége; ez a' republica alatt kifejlődött, Caesar 's Augustus alatt megerősült, Constantin alatt megzavartatott, 's Augustussal megszűnt; ez azon egység mire Italia törekszik, 's mit el is fog érni. De menetében minő kanyarulatokat vesz a' történet! Igy VII. Gergely, ki a' félszigetet theocratijája alá akarta vetni, ellenkezőleg az olasz köztársaságokat támasztá föl. Ezen pápa, jobban mint bár melyik, hatalmába kerítette éjszakot és délt. Minden uralkodás kezdetén a' császár általkelt a hegyeken, hogy elvegye szent Péter oltáráról a császári koronát; mindenkor megújuló háborúk, a' papság és császárság tusája; a' Guelfeké és a' Gibelineké, voltak azon zivatarok, melyek az olasz városok függetlenségét megtermékenyíték. Milano, melly arra volt kárhoztatva, hogy koronkint német és francia hadtanyául szolgáljon, hősileg küzdött a' császárok ellen. Velence egy zsarnoki és makacs nemességnek adta példáját. Genua, ezen márvány amphitheatrum a' földközi tengerben, megdicsőíté magát Doriában 's Colombóban. Toscana már a' hajdankorban megelőzte Romát, félig keleti, félig görög civilisatioja által. Florencz a középkorban egymás után aristocratiából

repuralkodásba, a' Mediciek pártfogása alól a' forradalomba ment által; képtelen a' szabadságra mint a' szolgaságra, de királynéja Italiának, de ragyogó virága ezen új Göröghonnak, ő adta Európának Dantet, Machiavellit, Guicciardinit és Galileit.

Midőn Machiavelli a közügyekhez jött, Florencz politikai jelentősége egy kissé hanyatlott. Ő lángeszéhez mérve mindig alantibb hivatalokat viselt, és lényeges szolgálásokat tett, a' nélkül hogy valaha az első fokra emelkedett volna. Tizennégy év alatt a köztársaság őt négyszer küldé a' francia udvarhoz, kétszer a' pápához, kétszer Borgia Caesarhoz is. A' florenczi secretarius ezen kívül még sok követségeket viselt kisebb olasz fejedelmeknél. Florencz ekkor Német- és Franciaország-
nak 's Romának szövetsége között tétovázott, és ingadozó politicája mindazon pártok bájában szenvedett, melyekhez csatlakozott. Machiavelli tehát arra fordította életét, hogy honának folytonosan egyezkedéseket eszközöljön, 's apró eredményeket vivjon ki; alárendelt szerep, hozzá méltatlan. Noha honszeretetből mindenkor törekedett hona függetlenségén, és koronkint szolgált annak az idegen járom alóli megmentésére, úgy a' signoriának és a Medicieknek; mind a' mellett mondhatni, hogy a' világnak mit sem használt volna, ha nem ir.

Egy angol bírálat (Macauley, Edinburg Reviewban) szerencsésen fejtette meg Machiavelli jellemének egy oldalát. Ugy állitván őt föl, mint az olasz szellem képviselőjét, mikép az a' tizenötödik század zavarai 's pártoskodásiból származott; fortély, ravaszság és kitűrésnek vegyülete, őszintén hamis, szinte olly természetesen, mikép a' francziák követelők 's a' né-

metek egy kissé otrombák; a' tervekben kimerithetlen csalfaság, az eszközökben hidegvérűség, vitézség és hűség a' gyűlölethen és barátságban. Világos hogy azon század és ország, melly Machiavellit, VI. Sándort, Borgia Caesart, a' romai consistorium minden politicusa^t szülte, különöleg a' diplomatia százada és hazája lón. Így Machiavelli folytonosan oda küldetvén, hol komoly nehézségeket kelle legyőzni, Borgia Caesarnál volt azon időben, midőn az vállalatai 's képmutatása tetőpontján állott. Ezen természetes fia VI. Sándornak fölforgatá egész Italiát. Mindig bizonytalan volt mellyik szövetségesét szándékozik rászedni; gondolata örökké ellenséges állapotban volt szavaival. És ő Machiavelli követségekor önmagát is túlhaladta. Körülötte voltak az Orsiniak és Vitelezso, az ő örökös ellenségei, kikkel épen sikerült elhitetnie mély bánatát előbbi ellenségeskedéseik fölött. Ezeket rábirja, hogy részére megnyerjék 's nekie megnyissák Sinigaglia városát, oda velök bemegyen, őket megfogatja, 's éjjel megöleti Vitelezzót és Oliverottót. Aztán azonnal Machiavellihez fordul, hogy vállalata szerencsés sikeréről tudósítsa 's előtte tanusítsa, hogy ezen ügyben örömmel fogadandja a' köztársaság üdvözlését. Machiavelli ezen nem is ütközik meg, és a' legnagyobb egykedvűséggel küldi meg az izenetet a' signoriának.

„Nagyságos urak, tegnap megirtam önöknek két levélben mind azt, mi ő excellentiájának Sinigagliában megérkezte óta történt, valamint a' módot, melly által Pagolot, Gravina Orsini herceget, Vitelezzot 's Oliverottot hatalmába kerítette. Az első csak egyszerű jelentés volt ezen eseményről. A' másodikban a' legkisebb részletekig mentem, és számoltam arról, mit nekem ő

excellentiája mondott, 's hogy általánosan mit tartottak ezen körülmények között mutatott magaviseletéről... Itt lényegében ismételni kívánom mindazt, a' mi történt, azon óvalosságból, hogy talán leveleimet önök nem kapták meg.“ —

„Ó excellentiája elindult tegnap reggel Fanóból minden seregeivel 's utját Simigagliára irányozta, melly a' fellegvár kivételével az Orsiniak 's Oliveretto által volt elfoglalva. Előtte való napon Vitelezso Castelloból ezen tájékba jött; ezek egyik a' másik után a' herczeg elébe mentek, őt a' városon keresztül lakásáig kísérték, oda vele bementek, ő excellentiája őket mint foglyait megtartotta.... Azután ő engem éjjeli két óra felé magához hivatott, és a' legelégedettebb arczal nyilatkozott előttem a' siker fölött mellyet nyert, mondá hogy előbbi napon beszélt velem a' dologról, de hogy az egészet nem adta elő olly világosan, a' mint az valóban volt; azután igen bölesen 's köztársaságunk iránt a' legélénkebb vonzalommal nyilatkozott, előadván mind azon okokat, mellyek nekie önök barátságát kívánatossá teszik, ha önök azt tőle meg nem tagadják.... Abban egyeztünk meg, hogy én önöknek mindazt megírom, mit ő nekem mondott, 's ő önök válaszára vár.... Ezen éjjel tíz órakor a' herczeg megölette Vitelezzot és Oliveretto da Fermot. A' másik kettő még élethen van, de azt hiszik, hogy ez csak addig lesz, mig megtudja ha a' pápának kezei között vannak-e a' Cardinalis és a' többi Orsiniak, kik Romában voltak“ (Valentinoi herczegnéli követség 44-ik levél).

Egy héttel később Machiavelli így irt a' signoriának :
„A' herczeg beszédei annyi böseséggel teljesek, ő olly

élénken 's rábírólag fejezé ki magát, hogy, ha a' mondotak őszinteségét hinni lehetne, bennök nem volna semmi félelmes; mind a' mellett a' mi másokkal történik szükség hogy bizalmatlanságot gerjessen“ 'sat. 'sat. Ügyviselő, ki mindent föl fog, megzavarhatlan figyelmező a' legvéresb jelenetek között; 's azért ne nézzétek Machiavellit sem képmutatónak, sem gonosznak; ismétlem hogy ne; ez egy tizenhatodik századbeli olasz, ez egy állodalmi titoknoka a' florenczi köztársaságnak, ki igen csudálkoznék rajtunk, ha mi az ő magaviseletén csudálkoznánk. —

Machiavelli még érthetlen ha nem tartjuk szemünk előtt az olasz pápaság állapotát. Gergely és Bonifacius magas terveitől nagyravágyása kisszerűsége sülyedt le, arra gondolván mint kerekítse ki magát Olaszokban; politikája teljesen világi lett, 's többé miben sem különbözött Florenczé, Pisájé 's Velenczétől; ez hozzá méltatlan állás volt, 's tehetetlenségre kárhoztatta még egy II. Julius lángeszét is. Róma egész Italiára nehezedett, 's erre nézve esupán akadályul és sokszor botrányul szolgált. Épen Machiavelli életében Savonarola egy Dominicanus barát, föl állván mint profeta és népszónok, beszédeiben kikelt a Vatican ellen 's VIII. Károlynak visszalértét Olaszhonba ugy hirdette mint egy új Cyrusét. Savonarola eszélytelen szónoklata nem volt más mint az olasz népek szava; csak hogy ideje előtt nyilatkozott; egyébkint nem adatott Italiának önmagát átalakítani, és a' szerencsétlen Bolognai a pápának adatván által, máglán veszett el. Machiavelli tréfálva mondta róla, hogy egy profetának mindig kell hadseregének lenni, hogy jóslatit létesitse. Ámazonban a' florenczi titoknok nem kevésbé

tartotta a' pápaságot Italia bajai 's veszélyei kimeríthetlen kutfejenek. — Később látni fogjuk ennek bizonyítványát.

Florenz függetlensége védelmének szüksége foglalkoztatta folyvást mindenek előtt ezen statusférfit, 's több ízben elébe terjeszté a signoriának nemzeti és rendszeres hadseregek alakítását. Ezen intézkedés, melly a köztársaságot a' condottierik önkényétől megszabadítá, mindjárt némi sikert eszközölt, noha csak félénken hajtatott végre. Machiavelli jártas volt a' tacticában 's a' „hadtudományról“ egy hét könyvből álló értekezést irt, mit a katonák becsülnek 's minek Folard lovag hasznát vette. — Ő lelkesedéssel kezdte Florenz történeteit írni, és az első könyvekben Gicciardini dicsőségét vivta ki magának, de az újabb időkhez 's csaknem a' Mediciek korához jutva függetlenségével lelkesedését is elvesztette 's művét befejezetlenül hagyta.

„Titus Livius Decadesei“ czimű könyve nem valami magyarázat; a' római történetirő itt nem igen több ürügynél. Szemeit a' régiekre függesztve, Machiavelli azok erkölceit 's politicáját összehasonlítja a' jelen állapottal; ő leczkéket keres Italia számára a' hajdan szabadság utánzásában; ő azt akarja hogy Florenz, Pisa vagy Velence köztársasági élete Roma 's Athene iskolájában okuljon; ugyannyira, hogy teljesen félreismerte a' közép és újabb kor eredetiségét. Így történt, hogy a' régiek vallásának politicalai jelleme 's egyszersmind a' pápaságnak, azon században mellyben élt, roszasága által megilletve, ekkép fejezte ki magát: „Minthogy némmelleyek azt allítják, hogy Italia üdve a' római egyháztól függ, én több okokat hozhatnék föl ezen egyház el-

len, mellyek lelkem előtt föltűnnek, 's mellyek között mindenek fölött kettő fontos, mikre véleményem szerint semmi ellenvetést sem lehet tenni. Először a romai udvar vétkes példái ezen vidéken kioltottak minden buzgóságot és vallásosságot, mi maga után sok helytelenséget és rendtelenséget von; és valamint mindenütt, hol a' vallás uralkodik, a jónak létezését kell hinni, szintegy a' honnét az eltűnt a' rosznak létezését kell föltételezniünk. Tehát az egyháznak 's papságnak tulajdoníthatjuk mi Olaszok hogy religiónk 's erkölcsünk nincs. De tőlök van még egy sokkal nagyobb baj, mi vesztünknek kútfeje, 's ez az, hogy az egyház mindenkor fentartotta 's jelenleg is fentartja a' földarabolságot ezen szerencsétlen országban. . . . , Azon ok, melly gátolja hogy Italia egy kormány alatt álljon, legyen az monarchicai vagy köztársasági, egyedül az egyház, melly birtokába kerité 's megizelélé a világi hatalmat, azonban sem elég ereje sem elég bátorsága nem volt Italiát elfoglalni 's uralkodójává lenni. De más részről, nem is volt soha olly gyenge, hogy világi hatalma elvesztésének félelméből, nem tudott volna maga segítségére hívni valami idegen fejedelmet. Ez az oka, hogy Italia nem tudott egyesülni egy főnök alatt, s több fejedelmek s urak szolgaságában van; inét ezen eldarabolság és ezen gyengesség melly oda juttatá, hogy martaléka legyen nem csak hatalmas barbarusoknak. hanem akár kinek is, ki megtámadásra, méltatja“ (Decad. 1. könyv 12. fejezet)

De Machiavelli nem elégszik meg azzal, hogy a' pápaságot korholja; ő vádolja a' kereszténységet is, hogy az embereket kevésbé teszi vitézekké, nagy tettekre 's nagyvállolatokra képesekké; és Rousseau későbbben ezen

szemrehányást ismétlé. „A' mi vallásunk megmutatván az igazságot, 's az üdv egyedüli útját, csökkenté előttünk ezen élet kitüntetései becsét; ellenben a' pogányok, kik a' dicsőséget nagyra becsülték 's a' főjót benne helyezék, lelkesedéssel karoltak föl mindentmi azt nékiek megszerezheté. Ennek nyomait sok intézeteikben látjuk; szertartásaik fénye magasztosságukkal egyenlő volt; de ehhez vérengző s barbar áldozatokat kapcsoltak, hol sok barmok ölettek le, illy kegyetlen jelenetnek folytonos szemlélete, az embereket ezen tisztelkedéshez hasonlóká tette. Más részről, a' régi vallások, az isteni tiszteletet csak világi dicsőség által kitünő halandók iránt engedték meg, minők a' híres hadvezérek 's köztársaságok főnökei. Ellenben a' mi vallásunk nem szentesit mást, mint az alázatokat s kik inkább a' szemlélet mint sem a' tettleges élet emberei, 's a' mi még több, a' legfőbb jót az alázatosságban, a' világi javak megvetésében helyezi.... Ugy látszik ezen új erkölcsstan az embereket sokkal gyengébbekké tette, 's a' világot zsákmányul adta által merész gonoszoknak. Ezek érezték, hogy minden félelem nélkül gyakorolhatják zsarnokságukat, látván hogy az emberek, a' paradicsom reményében mind készek minden gyalázatot eltűrni, mintsem, magokat megboszulni.“ (Decad. II. könyv 11. fejezet.) Itt a' titoknok igen is szerelmes a' régiségbe. Sőt annyira ment, hogy a' véres áldozatokat is kimentené. — Ő teljesen félreismerte a' keresztény bölcsészetet, azon új bátorságot, azon hősi, méltányos és emberséges erkölcsöket, mik belőle származtak. Ezen példa, ujjal mutatja mi hiányzott a' florenczinek. — Haném már Roma történetei, növekedése 's nagysága titkai,

alkotmány elvei, szelleme' fortélyai 's merészsége tanulmányában; a' kormányzás mestersége kutforrásai, bizalmatlanságai, 's azon eszközöknek mellyek változtatják és megmentik az országokat, az azokat fölforgató összeesküvések, és a' népek 's fejedelmek hibái bonczolásában Machiavelli mesterévé tette magát a statusférfiaknak 's történetiróknak; ő sokszor lelkesítette Montesquieut; a' nagy Müller János őt tanulta folytonosan, Richelieu és Cromwell szinte aligha elmulasztották olvasását.

Most jövünk a' „Fejedelemhez.“ Machiaveli alárendelt szereplése után, visszavonultságában a' soha ki nem elégitett lángésznek kinos nyugtalansága által marczangoltatott. Érezte a' kényszerűséget, political tudományát kitárni, s magát nagynak mutatni a papiroson; minthogy mindig megtagadtatott tőle a hely, melly őt illeté. Ekkor, a' nélkül hogy a' közönségre gondolt volna, hogy azt a' Mediciekkal, kik Florenczen uralkodtak, bizodalmasan közölje, irt ő egy kis értekezést, melly lényeges, teljes, izmos, szóczikornyátlan. Ő személyesíti politicáját a' „Fejedelemben,“ ki egy ország fölött áll, őt legnehezebb helyzeteiben kíséri 's vele minden eszközöket fölhasználva célja felé megyen: hogy ellenein győzzön a' Fejedelem megvesztegetendi a' lelkiismereteket, ő fog gyilkolni ha máskép nem tehet: itt a' kebel furdalódzása idején kívül lenne; ez a' gyakorlati politica minden áron. Ne higgyük, hogy Machiaveli képzelt, „Fejedelme“ csupán Borgia Caesar után készült; ez ugyan szolgáltatott nekie némi anyagot; azonban ahhoz minden kortársai adóztak. II. Julius, VI. Sándor, a' szent collegium cardinalisai; és aztán a' ravaszok minden századokból, a' régi és új politicák megjelentek a' festő

előtt, hogy jellemeik különféleségével gazdagságát rettenetes hősének eszményi gonoszságát.

De tehát mi czélból iratott ezen „Fejedelem“? hálóló e ez, a' Medicieknek vetve? megakarja e őket buktatni a' korlátlan hatalom elmélete 's csábításával? — gúnyirat-e az uralkodói hatalomra? boszuállás-e a' közlérsaságon? Nem; ez Machiavelli lelkének természetes kiömlése; ő megvetette az embereket, politicáját vétkeik 's bűneik ismeretére alapítá 's teoriáját az emberi természet gonosz indulataiból merítette. Mi engem illet, nem tartóztathatom magamat a' hittől, hogy lévén szinte olly kegyetlen csúfoló mint mély vizsgáló, ő nem buzdítatott légyen valami megkérdelhetlen 's titkos gúny által. Ő comicus költő volt; Mandragorával megneveztette Florencczet; mint hideg gunyosolygó, ő bizony képes volt művén szörnyűt kaczagni; vétkes vidámság, gonosz öröm, minek néha átengedik magokat a' felsőbb lelkek, adván magoknak magasságukban az emberi nyomoruság 's aljasság bohózatát.

Igy tekintve Machiavellit, minő eredmény van belőle a' társadalmi bölcészetre? kortársai nem ütköztek meg iratán, egy nevezetes okból; az saját arczképök volt; az ők voltak magok. Hanem azon mértékben a' mint eltávoztak a' tizenötödik és tizenhatodik századtól, midőn a' társadalmi tanok józanabbak 's nemesebbek lettek, miután messze mentek, vissza fordulván észrevették, hogy Machiavelli és százada teljesen őszinteség és valóság 's ekkor lármáztak a' botrány 's erkölcstelenség fölött. A titkok megvetetett 's rettenetes embernek tartatott. A' tizennyolczadik században Fridrich megczáfolta. Voltaire tápsolt örömrivalgva e' királyi értekezön. Ezen philo-

sophiai roszalás szembeötlőn igazolva volt. Az olasz politica divatba jött az udvaroknál, a' közügyekben és a' diplomatiában. Ha Machiavelli nem irt volna, a' tizenötödik század csalárdságai nem foglaltatnak össze elméletbe 's nem rontják meg illy hosszú időre Európát. De az emberiség kevésbé bocsátja meg valami rosz cselekedet elméletét, mintsem magát a' cselekvényt, 's a' tévtan néha jobban megbotránkoztatja mint a' bűn. Machiavelli befolyása tehát ártalmas volt 's kevésben mult hogy ezen nagy ember becsületével nem fizetett az utókornál, azon hibáért, hogy igen hü rajzot adott századáról, a' nélkül hogy azt tisztább bölcsészettel nemesebitené.

Italia ugyszólván kijavitá Machiavelli historiai szellemét, Viconak eszményi 's platói politicájával. Filangieri és Beccaria pedig a francia bölcsészet tanait vitték be a' félszigetbe. . . . (Philosophie du droit, par Lerminier. Páris 1831.)

Machiavelli Miklós

Medici Lőrincz ó Nagyságának!

Azok kik egy fejedelem kegyelmét óhajtják megnyerni, olly dolgokkal szoknak kedveskedni, mellyek a birtokukban lévők közt legbecsesbek, vagy mellyekben az leginkább gyönyörködik. Azért látjuk, hogy lovak, fegyverek arany kelmék, gyémántok 's hasonló tárgyak adatnak nékie, mellyek méltók hogy fejedelemé legyenek. Mi engem illet, soká gondolkodtam, mivel adhatnám bizonyosságát Nagyságod iránti hódolatomnak; de mitsem találtam birtokomban, mi előttem olly kedves volna, mint a' nagy férfiak tetteinek ismerete, mihez ujabb eseményekbeni hosszú tapasztalásaim 's a' régi történetek folytonos olvasása által jutottam; s mit én sokáig szorgalmasan tervezvén s megvizsgálván, egy kis kötetbe összeszerkesztve ezennel Nagyságodnak által adok. Nem, mintha azt Önhöz méltónak tartanám, hanem mivel jósága remélteti velem, hogy kegyesen fogadandja. Mert én nem nyújthatok Nagyságodnak nagyobb ajándékot, mint ha eszközöket adok kezébe, hogy a mit én annyi éveken által 's annyi viszontagságok közt tanultam, azt igen rövid idő alatt fölfoghassa. Müvemet nem ékesitettem czirkonyás és fényes szavakkal; és nem törekedtem semmi egyéb külső kellemeket nékie adni, mikkel más írók könyveiket földiszitni szokják: mert nem kívántam hogy az enyém más-

ért mint tartalmának fontossága's alaposságáért tessék. Ne is vádoltassam büszkeséggel, hogy én mint alacsony sorsu ember fejedelmeket tanítok, mikép kormányozzanak; mert valamint azok, kik tájakat rajzolnak, leszállanak a' sikra, hogy a' hegyek magasságát's más emelkedett helyek minőségét jobban fölfedezhessék; ellenben a' hegyek ormaira hágnak föl, midőn az alacson helyeket akarják megvizsgálni: hasonló fejedelemnek kell lenni, hogy a' nép természetét, és a' nép tagjának hogy a' fejedelem sajátságait jól meg lehessen ismerni. Fogadja tehát Nagyságod ezen kis könyvet olly jó szívvvel, minővel én adom. Ha figyelemmel megolvassa, észrevevendi benne teljes óhajtasomat Önt azon hatalomban látni, mellynek a' szerencse és saját nagy tulajdonai részesévé tehetik. És ha Nagyságod azon magas helyről, hol áll néha alá tekint, látni fogja, hogy én a' sorsnak kemény és folytonos nyomását mennyire méltatlanul szenvedem.

A' FEJEDELEM.

I. Fejezet.

Hányféle kormányforma van, és mikép lehetni fejedelemmé?

Minden állodalmak és minden uralkodások, mellyek valaha az embereken hatalommal birtak 's birnak, vagy köztársaságok, vagy fejedelemségek. A' fejedelemségek vagy ósiek egy családnál, melly régóta uralkodik, vagy pedig ujak. Az ujak vagy egészen ujak, mint Sforza Ferenczé volt Milanóban; vagy mintegy részek, mellyek azon fejedelem örökös tartományaihoz kapcsolvák, ki azokat elfoglalta; ilyen a' nápolyi királyság a' spanyol királyra nézve. Az így szerzett tartományok vagy megszoktak fejedelem alatt lenni, vagy pedig szabadságban élni, és birtokukhoz vagy saját vagy mások fegyverével vagy szerencse vagy erény által juthatni.

II. Fejezet.

Az öröklött fejedelemségekről.

Jelenleg mellőzöm a' köztársaságokról okoskodást, mellyekről máskor bőven értekeztem. Egyedül a' fejedelemségekhez fordulok, és megtartván a' fent meghatározott rendet, arról vitatkozom, mint kelljen ezeket kor-

És nem ill. - Példái I. Napokon.
Főmunka nem ill. Utalás a Cseh és Magyarok

mányozni és fentartani. És azt mondom, hogy sokkal könnyebb öröklött tartományokat és a mellyek régóta hozzá szoktak a f. fejedelem családjához, megtartani, mintsem azokat, mellyeket valaki nem rég szerzett meg. Mert azokban elég az elődök által behozott rendet meg nem szegni, és magát az időkhöz alkalmazni. Ha tehát a fejedelem csak középszerű ügyességgel bír is, fent fogja magát tartani; kevévén ha egy igen nagy hatalom attól megfosztaná; sőt ismét viszonyeri attól ki erőszakkal elvette tőle, legyen az bár még olly erős. Ennek példáját láttuk Ferrara herczegében, ki 1484-ben a Velenceiek, és 1510-ben II. Julius pápa ellen csak az által tartotta fent magát, mert régi időtől fogva meg volt erősödve a herczegség birtokában. Minthogy az ország született fejedelmének kevesebb alkalma 's oka van alattvalóit megbántani, tehát jobban is kell szerettetnie általuk; és ha rendkívüli vétkek miatt magát meg nem gyűlölteti, természetes jó akarattal lesznek iránta, 's a hatalomnak régi és folytonos birtoka mellett elalszik emléke 's alkalma az újításoknak; mert egy változtatás mindig többekre szolgál okul.

is legkor
Cseh II
Jereña
népeltzi
Király a o
spanyolok
J mert
szomelye
Király

III. Fejezet.

A' vegyes fejedelemségekről.

Az új fejedelemségeknél van mindig nehézség. Ha nem egészen új, hanem csak vegyes, midőn egy új tartomány jön a régihez, akkor viszonyosságai először azon

természetes nehézségből támadnak, mely minden új uralkodásnál meg van, és abban áll, hogy az emberek örömet változtatják uraikat azon reményben, hogy jobbat nyernek. Ezen remény okozza, hogy fegyvert fognak az ellen ki őket kormányozza; de csak hamar tapasztalják, hogy reményökben csalódtak. Még másképp is meg szokott az történni, sőt természetesen kikerülhetlen, hogy az uralkodó új alattvalóit meg ne bántsa, ha vagy katonákkal terhelő őket, vagy számtalan más bajokat von rájuk, miket egy új országfoglalás magával hoz. Innét van azután hogy mind azok elleneidő lesznek, kiket a' fejedelemség elfoglalása által megbántották: hogy azok barátságát, kik segítségére voltak meg nem tarthatod, mert nem vagy képes őket mindenben kielégíteni, mit tőled vártak. és végre, hogy szigoruan sem bánhatol velők, mert le vagy nékik kötelezve: azért, bár még oly nagy hadi erővel bírnak is valaki, mind a mellett szüksége van azon ország lakosai kedvezésére a' hova bé akar menni. Ez volt oka hogy XII. Lajos francia király rögtön elfoglalta ugyan Milanot de egyszerre el is vesztette. Mert mihelyt látta a' nép, mely nek e maga nyitotta meg a' kapukat, hogy véleményében 's jó reményében csalódot, többé nem tűrhette el az új fejedelemnek büszkeségét. Azonban nem tagadható, hogy egy országot lázadás után ismét elfoglalván nem könnyen veszthetni el. Mert a' fejedelem nem mulasztja el a' lázadásért hoszút állni, és a' bűnösekét megbüntetve 's a' gyanusakat szemelőtt tartva magát biztosságba helyezni. A' mint tehát Sforza Lajos hercegnek először alig kellett egyebet tenni, mint Milano határait nyugtalanítani, hogy azt, a' mint meg is történt, Franciaország elveszítse; úgy csaknem a' félvilágnak egye-

sülni kellett, és seregeit Italiából kikergetni, hogy másodszer azt kezeiből kiragadja, 's ez csak az említett okból származott. Meg kell most még mutatnom minő eszközei voltak a' francia királynak valóban, vagy lehetek volna más fejedelemnek az ő helyén, szerzett tartományát jobban megtartani. Jegyezzük meg tehát a' következőt: azan állodalmak, mellyek annak örökös tartományaival, ki azokat elfoglalta, egyesületnek, vagy azokkal határosak 's ugyanazon nyelvűek vagy pedig nem. Ha ugy van, akkor igen könnyű azokat megtartani, különösen ha előbb nem szokták meg szabadságban élni; csak a' fejedelem családját kell kiirtani, ki előbb uralkodott. Mert ha csak a' régi állapotok fent tartanak, és különben a' népek közt természetes ellenszenv nem uralkodik, ugy békében fognak egymással élni. Példáját látjuk ennek Burgund, Bretagne, Gascogne-on és Normandián, mellyek olly régi időtől megmaradtak Franciaországnál. Nyelvök ugyan némileg különböző; de szokásaik hasonlók, következőleg elszenvedhetik egymást. A' ki tehát ezeket meg akara tartani miután meghódította, következőleg kelle cselekednie: először a' régi fejedelem egész családját kiirtani, azután törvényeiken nem változtatni 's az adót föl nem emelni. Ha mind ez megtörténik, ugy az örökös tartományból és a' hozzá szerzettből rövid időn teljesen egy test leszen. De ha olly tartományok foglaltatnak össze, mellyek nyelvre, szokásokra 's erkölcsökre különbözők; ugy sok nehézség adja elő magát, és sok szerencse 's nagy vigyázat szükséges megtartásukra. E g y i k legjobb eszköz az lenne, hogy az új úr oda menne lakni. Ez által birtoka biztosabb és tartósabb lenne. Látjuk ezt a' Törökön. A' zultán soha meg

nem tarthatta volna a' Görög birodalmat, bár mit tett volna is egyebet, ha csak oda nem megyen lakni. Mert ha magunk jelen vagyunk, úgy a' rendetlenségeknek szemünk előtt kell támadni, és mindjárt lehet rajtok segíteni. De ha távol vagyunk, nem tudunk előbb róluk, csak midőn már nagyok 's ellenök többé orvosság nincs. Továbbá azon tartomány nem zsaroltatik ki a' tisztviselők által, és mivel az alattvalók elégtételt szerezhetnek magoknak, magához a' fejedelemehez folyamodhatván, azért annál több okuk van őt szeretni, ha jók, és ha rosszak, őt rettegni. Az idegenek, kiknek kedvök volna ez országot megtámadni, azon nehézség által vissza tartóztatnak, mit abban találhatnak, hogy azt azon fejedelemtől kellene elragadniok, ki benne lakik. A' másik eszköz ez: egy vagy két helyre, mellyek az országnak mintegy kulcsai, gyarmatokat kell szállítani; vagy elég fegyveres népet kell ott tartani. A' gyarmatok nem sokba kerülnek a' fejedelemnek; és nem is bánt meg általuk mást senkit, mint azokat, kiknek telkét a' végett elveszi, hogy az új lakosoknak adja. Azok kiket ekkép megbánt az országnak csak kis részét teszik; és mivel szegények 's elszéledve maradnak, soha nem árthatnak nékie. Ellenben azok, kiket bántalom nem ért, annál inkább nyugton maradnak, mert félnek, nehogy velök is, kik valamiben hibáznak, az történjék, mi amazokkal. Mindezekből tehát azon következtetést csinálom: hogy a' gyarmatok semmibe sem kerülnek, hivebbek, másokat kevésbé sértenek, a' sértettek szét szórt szegények 's kárt nem tehetnek. De jól megjegyzendő, hogy az embereket vagy kedvezéssel meg kell nyerni, vagy a' világból kipusztítani; mert különben csekély sérelmekért megbosszulják magokat; de nagyokért azt tenni nem lesznek

képesek. Tehát úgy kell az embereknek ártani, hogy többé boszuállásuktól félni ne kelljen. Ha pedig az említett czélokra gyarmatok helyett katonák használtatnak, úgy a' költségek nagyobbak. 'S az országnak minden jövedelme az őrizetre megyen föl, úgy annyira, hogy a' fejedelemnek csak kára van új országából. És ez által sokkal többeket is sért meg az országban, mert az egésznek árt; sokszor kell seregeit egy helyből másikba szállitnia, mi által mindenki ellenségévé leszen. És ezen ellenségek, annál többet árthatnak nékie, mert belföldiek. Azért az őrségek ép:n annyira hasztalanok, a mennyire hasznosak a gyarmatok. Azon fejedelemnek, ki olly tartományt szerez meg, mellynek szokásai régi országa szokásitól különbözők, szükséges ezen kívül a' gyengébb szomszédok főnökévé 's pártfogójává lenni, 's törekednie az erősebbeket gyengíteni, mindenek előtt pedig meg kell gátolni, hogy semmi alkalommal idegen az országba ne jöjjön, ki épen olly hatalmas mint ő maga; mert úgy találjuk mindenkor, hogy azok, kik akár nagyravágásból akár félelemből elégedetlenek, egy illyenhez folyamodnak. Így hivattak a' Romaiak az Aetoliak által Görög országba, 's a' hová csak lábukat tették, oda mindenkor a' lakosok által hivattak. Mihelyt egy hatalmas idegen valami országba jön, mindazok kik gyengébbek azonnal egyesülnek vele és pedig csupa gyűlölségből az iránt, ki hatalmasabb volt mint ők. A fejedelemnek tehát arra kell nézni, hogy azok igen erősekké ne legyenek 's magoknak sokat ne követeljenek. E' végre mind saját mind az ő erejüket oda kell forditnia, hogy azokat csökkentse kik hatalmasak, hogy ő egyedül maradjon ura az egész tartománynak. A' ki e' részről nem tud jól kormányozni,

az nem csak mind azt, a' mit szerzett, hamar elveszti, hanem még mig birja sem lesz soha nyugta. A Rómaiak ezen országglási szabályokat jól tudták az általok elfoglalt tartományokban alkalmazni. Gyarmatokat küldtek oda; segítették a' gyengébbeket, de úgy, hogy hatalomhoz jutni nem engedték; a' hatalmasokat megnyirbálták; 's nem türték hogy valami hatalmas idegen a' lakosoknál magának tekintélyt és szeretetet szerezzen. Erre Görög országban szép példánk van. Ók segítették az Achei és Aetoliakat, elűzték Antiochust Macedoniából, aztán Macedoniát süllyesztették le. Bár mi jó szolgálatot tettek is nékiek az Acheiak és Aetoliak, meg sem engedték meg ezeknek soha, hogy országukat nagyítsák. Philippus bár mit beszélt, nem akarták előbb barátuknak elfogadni, mig meg nem alázták; és Antiochus minden erejével nem tudta bele egyezősöket megnyerni, hogy ezen tartományból a' legkisebb részt nékie engedték. A' Rómaiak úgy cselekedtek itt, mint ildomos fejedelemnek cselekedni kellene, ki nem csak a' jelen bajon akar segíteni, hanem kinek a' jövőt is megelőzni szükséges. Mert midőn még távulról látszik, akkor könnyű elhárítani: de ha várunk mig közelebb jön, úgy már késő azon szerrel ellene föllépni; mert a' betegség gyógyíthatlanná vált. Az orvosok azt mondják hogy a' sorvasztó lázt kezdetben könnyű gyógyítani, de nehéz megismerni; ellenben később könnyen megismerhetővé lesz, de nehezen gyógyítható, ha mindjárt eleinte meg nem ismertük 's az orvoslást a' szerint nem inteztük. Hasonlón áll az országos dolgokkal. Ha a' bajt mely bonyolodni kezd, már távulról meg látjuk, de a mi csak eszélyes fő műve, úgy könnyű rajta segíteni. Ha pedig még nem ismerjük, és

annyira növekszik hogy minden ember észreveszi, ugy többé nincs segély. A' Rómaiak minden bal esetet előre láttak, és oly jókor megelőzték mindig, hogy nekik soha sem volt szükséges a' háborut el mellőzni: mert jól tudták, hogy ha azt elhalasztanák is, egészen még sem kerülhetnék el, hanem csak a' másíknak érdekét segítnék elő. Azért Philippust és Antiochust Görög országban támadták meg, nehogy az Italiában küzdjön ellenök. És noha akkor egyikre sem voltak kényszerítve, ők még sem akartak várakozni. Ebben ők egészen máskép vélekedtek mint a' mi mostani ildomos kormányférfiaink, kik minden alkalommal így szoknak szólni: az időre kell hagyni, mi jót hozand magával: ők tanácsosbnek tartották vitézségök 's eszélyökhöz folyamodni. Mert az idő mindent változtat, és jót 's rosztat egyaránt hozhat magával. De térjünk vissza Francia országhoz, s' vizsgáljuk meg ha mind azokra a' legkevésbé is ügyelt e, miket eddig előadtam. Nem akarok VIII. Károlyról, hanem csak XII. Lajosról szólni. mint a' kinek eljárása legjobban szembetűnő, mert legtovább uralkodott Italiában. És erről ugy fogjuk találni, hogy épen az ellenkezőt cselekedte mint a' minek történni kell, ha egy különböző erkölcsü és szokásu tartományt meg akarunk tartani. Lajos a' Velenceiek nagyravágyása által hivatott Olaszthonba, kik illy módon Lombardia feléhez jutni reméltek. Én nem akarom a' király határozatát gáncsolni. Mert miután öröme lett volna egy lábbal Italiában, s abban barátai nem voltak, szükségkép barátokat kelle magának szereznie; annál inkább, mert előde magaviselete miatt előtte minden kapu zárva volt. És vállalata szerencsésen sikerült is volna nekie, ha hibákat nem követ el. Miután a' Lombar-

diát elfoglalta, hamar vissza nyerte azon dicsőséget, a' melyet Károly elvesztett, Genua hódolt, Florencz, a' Ferrarai herczeg a' Bentivogliók (mint Bologna urai) Forli grófnéja, Faenza, Pesaro, Rimini, Camirino és Piombino urai, a' Lucchaiak, Pisaiak, Sienaiak 's a' többiek mind keresték barátságát. Csak akkor látták a' Velenceiek, minő oktondiságot követtek el, midőn Lajost Italia két harmada urává tették, hogy magoknak két várost nyerjenek Lombardiában. Látnunk kell továbbá, mi könnyű lett volna a' királynak Italiában tekintélyét fentartani, ha az említett szabályokat követé és minden szövetséges társait biztosítá 's védelmezé. Mert ezek sokan voltak, de mind gyengék, és mivel részint a' pápától részint Velenczétől félniök kellett, kényszerülve voltak vele egyesülni; következőleg általuk könnyen biztosíthatta volna magát azok ellen, kik erősbek voltak. De alig volt Milanóban és már mind ezekkel ellenkezőn cselekedett. Segítségére ment Sándor pápának, hogy az Romagnát elfoglalhassa 's e' mellett nem látta, hogy a' midőn a' pápát oly nagygyá tette, 's egyházi hatalmát, mi már magában annyi tekintélyt ad, még oly nagy világi hatalommal is növelte, ő csak magát gyengítette; mert barátait és azokat, kik karjai közé vetették magokat, egyszerre elvesztette. Azonban miután egyszer hibázott, kényszerülve volt azt folytatni, mig végre magának kellett Italiába menni, hogy Sándor nagyravágyását csillapítsa 's gátolja, nehogy az magát egész Toscana urává tegye. És nem volt elég nékie, hogy a' pápát nagygyá tette, 's magától barátait elidegenítette; hanem még Nápolyt is megosztotta a Spanyol királlyal. Ugy, hogy a' midőn előbb maga volt az ur Italiában, ő még egyet vett tár-

sul maga mellé, hogy legyen a' kihez a' nagyravágyok az országban, és azok, kik vele elégedetlenek, folyamondhassanak. Ó maga hagyhatott volna Nápolyban egy adófizető királyt, és ő azt elüzte, hogy egy olyant tegyen oda, ki őt magát üzhesse el. Valóban igen természetes és közönséges az embereknél a' vágy: többet birni. És valahányszor azt teszik, a' mit képesek, azért csak dicsértetnek és nem korholtatnak. De a' midőn csupán a' vágygyal birnak és nem egyszersmind a tehetséggel is, hogy magoknak többet szerezhessenek, akkor hibáznak és megrovandók. Ha tehát Franciaország képes volt Nápolyt megtámodni maga erejével, ám tegye; de ha képes nem volt, ugy nem kellett volna ezen országot mással megosztania. Hogy Lombardiát a' Velenceiekkel megosztotta, még menthető volt, mert az által tette lábát Italiába; de Nápoly fölosztása annyival kevésbé igazolható, a' mennyivel kevésbé volt szükséges. Lajos tehát őt hibát követett el. A' gyengéket tönkretjuttatta: növelte hatalmát annak, ki már ugy is erős volt Italiában; bevezetett egy igen hatalmas idegent; nem jött oda lakni; nem küldött gyarmatokat. És még is mind ezt ismét jóvá tehetette volna, ha még a' hatodik hiba hozzájok nem jön, miszerint elvette azt, a' mi a' Velenceieké volt. Igaz, hogy ha az egyházi birtokot oly nagygyá nem teszi, és a' spanyol királyt Olaszországba nem hozza, — ugy nem csak idején lett volna hanem szükséges is azokat illy módon megalázni. — Miután azonban ugy cselekedett, a' mint mondtuk, nem kellett volna vesztökbe bele egyeznie. Mert a' minő hatalmuk volt, mindig képesek lettek volna visszatartoztatni a' többieket Lombardiahoz közelíteni;

kivévén hogy ha azok nékiek segítenek, miszerint annak urává ők legyenek. — De a' többiek nem merték volna ezen tartományt Francia orszagtól elragadni, és nékiek adni, vagy pedig mind kettejüket megtámadni. Azt mondhatni ugyan, hogy Lajos a' Romagnát a' pápának és Nápolyt Spanyolországnak azért engedte által, mert el akarta kerülni a' háborut. Azonban erre a' felelet ez: nem kell soha valami rendetlenséget megengedni, hogy a' háboru elkerültessék: mert valódilag nem kerültük azt el, hanem csak saját kárunkra tovább halasztottuk. Ha egy másik azon ellenvetést akarja nekem tenni, miszerint Lajos a' pápának szavát adta, az ügyet annak kedvezőleg intézni el, hogy ő a' házasságához dispensatiót és a' Roueni érseknek cardinalis kalapot nyerjen, ugy a' tizen-nyolczadik fejezetben, a' fejedelem szavatartásáról, meg fogok erre nékie felelni. Tehát Lajos elvesztette a' Lombardiát, mert a' legcsekélyebbre sem ügyelt mind abból a' mit mások tettek, kik országokat foglaltak el és azokat meg is akarták tartani. A' mint ezt a' Roueni Cardinalisnak Nantesben jól meg is mondtam, midőn a' Valentinoi herczeg, közönségesen így hivatott Borgia Caesar, a' Romagnát elfoglalta. Mert midőn a' Roueni Cardinalis azt nyilvánítá előttem, hogy az Olaszok nem értenek a' hadakozáshoz; én azt válaszolám nékie hogy ugy látszik a' Francziák nem értenek az országláshoz, mert a' pápát olly naggyá engedték lenni. A' tapasztalás meg is mutatta, hogy Franciaország maga segítette a' pápát és a' spanyol királyt Italiában olly hatalomhoz, melylyel ezek azt ott megbuktatták. Innen én azon általános és csaknem csalhatlan következményt vonom le: a' fejedelem ki egy másikat hatalmassá teszen, az által ma-

gának készít kárhozatot. Mert az ki hatalmassá lett az iránt ki hatalmassá tette, törekvése 's hatalma miatt mindig gyanakodó marad.

IV. Fejezet.

Mik ép tartatik meg a' fejedelmi szék?

Ki mind azon nehézségeket figyelembe veszi, a' melyekkel jár egy ujan szerzett országot megtartan; az csaknem csodálkozhatnék, mint történt az, hogy miután nagy Sándor kevés évek alatt egész Ázsia urává tette magát 's alig vette teljes birtokába, rövid időn meghalt, mind a' mellet utódai abban magokat fentartották, a' nélkül hogy más nehézséget kellett volna legyőzniök, mint azt, mit saját nagyravágyásuk utjokba gördített: pedig ok-szerűnek látszó, hogy mind azon tartományoknak, az uj jármot el kellett volna vetniök. Erre feleletem az: minden országok, a' mellyek emléke fent áll, két különböző módon kormányoztattak. Vagy korlátlan volt a' fejedelem, ki a' ministereket kegyelemből 's önkénye szerint választotta, hogy az országlásban segélyére legyenek; vagy pedig a' fejedelem és az ország nagygyai együtt kormányoztak, és ezek nem kegyelemből 's a' fejedelem akaratjából hanem ősi származásuknál fogva. Ezen nagyoknak meg vannak tulajdon birtokaik és alattvalóik, kik őket igazi uraiknak elismerik és irántuk természetes hajlammal viseltetnek. Azon országokban, mellyeken csupán a' fejedelem uralkodik ennek nagy tekintélye van, mert az egész országban egyedül ő az, ki urnak ismertetik el. És ha még másnak

engedelmeskednek is, az nem irántai különös vonzalom-
ból történik, hanem mert ő a' fejedelem ministere 's hi-
vatalnoka. A' kormányforma ezen különbségét most Tö-
rök és Franciaországban tapasztaljuk. Egész Törökország
egyetlen egy ur által kormányoztatik, a' többiek mind
szolgák. Ezen ur fölosztja országát tartományokra 's oda
helytartókat küld, kiket változtat akkor és a' mint nékie
tetszik. Ellenben Franciaországnak sok régi urai vannak,
kik alattvalókkal birnak 's ezek őket szeretik. A' király
el sem vehetné előjogaikat a' nélkül, hogy sokat nem
koczkáztatna. Ha már ezen két állodalmat megvizsgáljuk,
ki fog világlni, hogy a' Törökhöz nehéz hozzá jutni, de
könnyű megtartani. Mi onnan van, mert az, ki elakarná
foglalni, nem hivathatik be az ország nagyai által, és
nem remélheti hogy a' ministerek pártütése az ő válla-
latát könnyítendi. Mert mind a' fejedelemnek szolgálai és
teremtényei levén, azért nehéz őket megvesztegetni:
és hogyha meg hagynák is vesztegetni magokat, még ez
keveset segítne, míg az előadott okokból a' népet nem
birnák magok részérevonni. A' ki tehát a' Törököket akarja
megtámadni, úgy kell vélekednie, hogy azokat egyesülve
találja; és többet reméljen saját hatalmától mint azok
rendetlenségétől. Mihelyt azonban egy ütközetben úgy
megverné őket, hogy többé egy hadsereget összegyűj-
teni nem birnának, úgy nincs más mitől félnie mint a'
fejedelem családjá, a' mellyet ki kellene irtania. Azután
bizonyosan nem volna senki a' kitől tartani lehetne, mert
a' többiek nem állnak a' népnél szeretetben és tisztelet-
ben. A' mint tehát a' győztes mit sem várhatott tőlök
a' diadal előtt, úgy most sincs mit félnie tőlök. Olly or-
szágokkal mellyek úgy kormányoztatnak mint Frankhon,

egészen másképp van a' dolog. Oda könnyű bejutni, ha csak egy országnagyot megnyertünk: mert mindenkoron találatnak elégedetlenek és nyugtalan fejek. Az ilyenek, mint ennek okait már előadtam, utat nyitnak ugyan neked az országhoz és a' győzelmet részedre könnyíthetik; de végtelen nehézségeket fogsz találni, ha azt meg akarod tartani, mind azok résziről kik neked segítettek, mind azokéről, kiket elnyomtál. Nem is elég hogy a' fejedelm családját kiirtod: mert a' nagyok kik főnmaradtak, a' pártok főnökivé lesznek; és minthogy mind ki nem elégítheted és el sem pusztíthatod a' világból, azért bizonynyal az első alkalommal elveszted az országot. Ha már meggondoljuk, minő volt Darius birodalma, ugy fogjuk találni, hogy egészen hasonló volt Törökországhoz. Azért vala szükséges Nagy Sándornak őt minden oldalról megtámadni és legyőzni: ennek megveretése és halála után nyugott birtokában maradt az országnak, minek okait fent előterjesztém. Ha utódai egymás közt megegyeztek volna, ugy mindent megtarthatának fáradalom nélkül, annyival inkább mert semmi más nyugtalanság nem támadt, mint a' melyet egymásnak magok okoztak. De olly országokat, melyek mint Frankhon ugy kormányoztatnak, lehetetlen olly nyugton birni. Azért van annyi példája a' nyugtalanságok és lázadásoknak a' Spanyolok, Frankok és Görögök részéről a' Romaiak ellen, a' melyek mind onnan eredtek, mert ezen országokban sok kis fejedelmek voltak. Mig ezek régi hatalmukban megmaradtak, mindaddig ingadozó volt a' romaiak uralkodása: de miután tartós hatalmuk által ezen urakat kiirtották, akkor maradtak háborítlan birtokosok. Azután, midőn ők magok között egyenletlenné lettek, mindenik

talált módot e' tartományok egy részét, azon tekintély szerint a' mellyel benne birt, magához vonni. Ehhez annyival kevesebb fáradsággal juthatott, mert a' régi urnak családjából már senki sem létezett, 's egyedül a' romaiakat voltak kénytelenek elismerni uraiknak. Ha mind-
 ezt kellő'eg meggondoljuk, csodálkozni nem fogunk, hogy Ázsiát megtartani nagy Sándornak olly könnyű volt, ellenben Pyrrhusnak és másoknak olly sok nehézségekkel járt szerzett országaik birtokában maradni. Annak oka bizonyosan nem a' győzőnek kisebb vagy nagyobb vitézsége volt, hanem a' meghódított országok különfélesége.

V. Fejezet.

Mi módon kell kormányozni az elfoglalt országokat?

Ha azon ország, mellyet meghódítók, szabadsághoz és saját törvényeihez szokott, három mód van azt megtartani. Az első: el kell pusztítani. A' második: benne kell lakni. A' harmadik: meg kell törvényeit hagyni, hanem azon föltétellel, hogy adót fizessen, és azon néhány személyeknek, kiket azért hagysz benne, hogy neked biztosítsák, engedelmeskedjék. És ebbe a' legnagyobb készséggel bele fognak egyezni, mert hatalmad 's védelmed nélkül meg nem állhatnak. Kétség kívül könnyebb is lesz egy fejedelemnek olly várost, melly szabadságban szokott élni, az által megtartani, hogyha maga polgárai által hagyja komrányozni, mintsem ha máskép intézkedik.

Látjuk ezt a' Lacedemoniak és Romaiakon. Azok csak néhány kevés előkelőkből állítottak föl egy kormányt Athenében és Thebében, és mind a' mellett elvesztették mind a' két várost. Ezek megtartották Carthagot, Capuát és Numantiát azáltal, hogy elpusztították. Ellenben midőn Görögországot azon lábon akarták megtartani mint a' Spartaiak, szabadságát és törvényeit meghagyván, ez nekik nem sikerült. Azért kényszerítették ezen tartományban több városokat elpusztítani, csakogy megtarthassák. Ez engem azon következtetéshez vezet, a' legjobb mód a' meghódított országokat megtartani az, ha elpusztítjuk. Ki olly városnak lesz ura, melly előbb szabad volt, és nem pusztítja el, az ne ígérjen magának mást mint keserüséget. Mert ha föl akar lázadni, úgy a' szabadság nevét 's régi alkotmányát mindenkor ürügyül használhatja, mint a' mellyet vele elfeledtetni sem idő sem jótétemény nem ké, es. Ha lakosai közt meghasonlás támasztatik vagy éppen kiirtatnak, úgy minden alkalommal ismét előkeresi szabadságát, mikép Pisa cselekedett, melly pedig olly sok évekig volt a' Florencziek szolgaságában. De ha olly városok és tartományokhoz jutsz, mellyek megszokták fejedelem által kormányoztatni, és annak nemzetségéből nem él már s nki; úgy egy részről már a' szerint alkotvák, hogy engedelmeskedjenek; más részről régi urok háza elpusztult; következőleg nem egy könnyen tudnak a' fölött megegyezni, hogy egyet magok fölé emeljenek. Ezen kívül nem tudják mint kezdjék, hogy magokat szabadokká tegyék, azért lassúknak fegyverhez nyulni, 's a' fejedelemnek könnyebb őket hatalmába keríteni. De szabad köztársaságokban több élet, több gyűlölet, több érzékenység és boszuvágy van, 's a'

régi szabadság emléke ki nem hal soha. Azért a' legbiztosabb mód ez: el kell azokat pusztítani, vagy bennök kell lakni.

VI. Fejezet.

Azon új országokról, mellyeket egy fejedelem maga katonái 's vitézsége által foglal el.

Ne csodálkozzék senki, ha az új fejedelmek 's állodalmakról szólván, igen nagy példákat hozok föl. Mert szokása lévén az embernek mások nyomdokin járni, 's őket tetteikben utánozni, minthogy azonban lehetetlen mindenkiben ugyanazon uton haladni 's azokéhoz hasonló tökélyhez jutni, a' kiket utánzunk; azért az ildomosnak mindenkor a' nagy embereket kell például választani, hogy tetteinek azokéhoz némi hasonlata legyen. ha már őket utol nem érheti. Meg kell azt tanulni a' jó lövészek-től. Ha ezek látják hogy a' czél igen távol van, és tudják mennyire hord ivök, magasbra irányoznak mint a' czél van, nem azért hogy a' nyíl olly magasban menjen, hanem hogy illy módon találjon. Tehát, hogy tárgyamhoz térjek, a' szerint nehéz vagy könnyű egy új fejedelemséget, vagy olyat, mellynek új fejedelme van megtartani, a' mint az új fejedelem több vagy kevesebb ügyességgel bír. És valamint szerencsére vagy érdemre mutat, ha magános emberből fejedelem lesz, úgy látszik hogy ezen két dolgok egyike vagy másika igen képes a' nehézségeket enyhíteni. Mind a' mellett a' tapasztalás azt mutatja, hogy ki legkevésbé támaszkodik

a' szerencsére, az tartja fen magát legtovább. 'S ez még könnyebb lesz annak, ki, nem levén más országa, új fejedelemségében lakni kénytelen. A' mi pedig azokat illeti, kik saját érdemök által lettek fejedelemmé, köztök legjelesebbek Moses, Cyrus, Romulus, Theseus 's a' hasonlók. Ha bár Móses nem tett is egyebet, mint hogy azt teljesíté, mit Isten nékie parancsolt; azért mégis ezen egyetlen kegyelemért érdemes a' bámulatra, melly őt méltóvá tette hogy az Istennel beszélhessen. A' mi Cyrust 's a' többieket illeti, kik királyságokat alapítottak vagy elfoglaltak, ezeken minden csodálatot érdemel. Ha még ehhez tetteiket 's különös alkotmányaikat vizsgáljuk, úgy fogjuk találni, hogy Mosestól, kinek olly nagy mestere volt, kevésé különböznek. Ha életökre nézünk, világos, hogy a' szerencse csupán az alkalmat nyújtá nékiek, azon kormányformát életbe léptetni, mellyet ők a' legjobbnak tartottak. Alkalom nélkül hijában lett volna lelki tökélyök, és erényök nélkül hijában jött volna az alkalom. Így Mosesnek az Israelitákat az aegyptomi szolgaságben kellett találni, hogy kedvök legyen őt követni, midőn meg akarta szabadítani. Így Romulusnak el kelle Albaból ragadtatni, 's mindjárt születése után kitétetni, hogy alapítója 's királya legyen Romának. Így kelle Cyrusnak a' Persákat a' Medusok uralkodása miatt elégedetleneknek és a' Medusokat a' hosszú béke által elpuhultaknak találni. Theseus nem mutatta volna meg ügyességét, ha az Athaeniek elszéledve nem valának. Az alkalmak tették tehát ezen férfiakat szerencsésé, 's ildomosságok tette, hogy az alkalmat átlátták, a' melly által honuk olly szerencsés és holdog lett. Azok kik épen illy módon mint ezen régiek lesznek fejedelemmé, igen nehezen fognak hozzá

jutni, hanem igen könnyen fentarthatják magokat. A' legyőzendő nehézségek részint onnan támadnak, mint-hogy országuk megalapítása 's személyök biztosítása végelt kényszerülvék egészen új szokásokat 's intézeteket behozni. Pedig semmi vállalat sem nehezebb és kellemetlenebb, mint az, midőn új törvények hozatnak be. Mert alkotójoknak mind azok ellenei lesznek, kik a' régi mellett jól vannak; és azokban is igen lanya védőkre talál, kiknek az új kedvező. Ezen lanyhaság részint elleneiktől félelemből származik, tudniillik azoktól, kik a' régivel megelégedvék; részint azonban az embereknek azon hitetlenségéből is ered, miszerint ők új intézményekről soha előbb jó véleményben nincsenek, míg a' tapasztalás azokat nem igazolja. Valahányszor tehát azoknak, kik elleneik, alkalomuk van mozdulni, azt mindannyiszor nagy tüzzel teszik; a' többiek pedig csak lanyhán állanak ellent 's a' fejedelem mindkét részről veszélyben forog. Hogy tehát ezen pontot jól állássuk, meg kell vizsgálnunk, ha ezen törvényalkotók magokban megállhatnak-e vagy hogy szükségök van-e ehhez másokra is, azaz hogy vállalatuk kiviteléhez másoktól segílyt kérniök kell-e, vagy hogy az embereket kényszerithetik nekik engedelmeskedni. Az első esetben mindenkor sikerellen a' kimenetel, ellenben a' másodikban csaknem mindig kedvező. És innen van az, hogy a' nevezett proféták, míg a' fegyver kezökben volt, győztek, és mihelyt lefegyverkezettek, buktak. Mert az előadott okokon kívül az emberek igen változékonyak. Könnyű őket valamire reá beszélni, de hitökben megtartani mindig igen nehéz. Azért olly jó intézkedéseket kell csinálni, hogy midőn már magoktól önkénynt nem hisznek, a' hitet hatalommal rájok lehessen

kényszeríteni. Moses, Cyrus, Theseus és Romulus fegyver nélkül nem érték volna azt el, hogy törvényeik sok ideig megtartassanak. Nézzük csak korunkban Savonarola Hieronimust. Ez vesztét okozta az által, hogy nem volt hatalma a' sokaságot, melly előbb szavának hitt, azon hitben megtartani és a' hitelleneket arra szorítani. Ily emberek mindjárt nagy veszélyt és akadályt találnak előttök utjokban, és sok bátorságra van szükségök, hogy mind ezeket legyőzhessék. De ha ezeken egyszer túl vannak 's irigyeik halálával tiszteletet 's tekintélyt nyertek, ugy hatalmasok, biztosak, dicsőítettek és boldogok lesznek.

Ezen nagy példákhoz egy kisebbet akarok függeszteni, de a' melly a' fentebbiekhez mégis némi arányban van, és nekem itt minden hasonlók közt elégséges. Ez Hieron, ki magános emberből Syracusa fejedelmévé lett, és a' szerencsének még sem köszönt egyebet az alkalomnál, mert miután a' syracusaiak, kik elnyomva valának, őt vezérökké választották, ő magát méltóvá tette, hogy fejedelmökké legyen. Az irók azt mondják róla, hogy nagy erényei mellett magános állapotjában nem hiányzott nékie más az uralkodáshoz, mint egy ország. Ő a' régi katonákat elbocsátotta és másokat gyűjtött. Elhagyta régi barátait 's újakat szerzett; 's miután ilyen katonák és barátok állottak részén, könnyű volt nékie ezen alapon bármí épület emelni. Tehát sok fáradsalmába került a' hatalomhoz jutni, de kevésbe azt megtartani.

DE BALLAGI GÉZA.

VII. fejezet.

Mint kell egy ujan szerzett országot kormányozni?

Azok kik magános emberekből csupán szerencse által lesznek fejedelemmé, minden nagy nehézség nélkül jutnak ugyan oda, de annál több bajjal tarthatják fön magokat. Az oda vezető uton akadály nem gördül elejökbe, mert nem mennek hanem inkább repülnek a' thronra. De midőn rajta ülnek, akkor törnek ki minden viszonyosságok.

Illyen fejedelmek azok, kiknek egy ország vagy pénzért vagy csupa kegyelemből adatik. Hasonlók voltak azok, kiket Darius tekintélye 's biztosságáért különféle helyeken Görög országban 's a' Hellespontusnál béhelyezett. Illyenek voltak a' császárok, kik a' megvesztegetett katonák kedvezéséből, csupa magános emberekből ezen méltóságra fölemelkedtek. Ezeknek nincs más eszköze, mint azok hajlama és szerencséje, a' kik által illy nagygyá lettek. De ez mindenik igen változékony; és ezeken kívül hiányzik nékiek a tudomány és vagyon, méltóságukat megőrzeni. Mert mikép lehet az, hogy egy olly ember kormányozni tudjon, ki egész életét magános állapotban töltötte, ha csak igen nagy esze nincsen. És mikép tudjon kormányozni, ha nem ismeretlen is előtte mi kívántatik ehhez, mihelyt katonái nincsenek, kik hozzá ragaszkodnak és hivek? Mind ehhez még ugy áll a' rögtön alkotott állodalmakkal, mint

más dolgokkal mellyek egyszerre támodnak 's növekednek. Nem hajthatnak ezek olly erős gyökereket, 's azok nem tehetik magokat olly jó viszonyokba, hogy az első zivatar által le nem döntetnének, ha csak nem olly ügyesek, legott annak megtartására, mit a' szerencse kezökbe játszott, eszközöket kitalálni 's azon alapot fölemeltetésök után mindjárt lerakni, mellyet mások már azt megelőzőleg raktak le. Én ezen két módjáról a' szerencse általi fejedelemné lételnek, kórunkból akarok két példát fölhozni. Az egyik Sforza Ferencz, ki nagy tökélyei által, magános emberből, Milano herczegévé lön 's minden fáradság nélkül megtartotta, mihez olly nagy nehézségekkel jutott. A' másik Borgia Caesar, kit közönségesen Valentinoi herczegnek hívnak, ki attyának szerencséje által nyert egy országot, 's annak halála után ismét elvesztette; noha mindent megtett, a' mit egy ildomos 's ügyes ur tehet, hogy magát egy országban erős lábra állítsa, mellyet más szerencséjének kell köszönnie. Tehát a' mellett marad, mint előbb mondám: ki alapját nem vette előbb mint fejedelemmé lett, az még ugyan nagy ügyesség mellett teheti azt; de az épület és annak építője nagy veszélyben forognak. Ha meggondoljuk a' Valentinoi herczeg mennyire vitte, által fogjuk látni, hogy ő már előbb erős alapot tett le a' jövő hatalomhoz. Nem is tartom fölöslegesnek tovább is róla szólni, mert egy új fejedelemnek én jobb példát elébe állítani nem tudok, mint őt. Mert ha nem sikerült minden úgy nékie, a' mint hozzá a' készüléteket megtette, bizonytal nem őt terheli a' hiba, hanem oka a' szerencsének rendkívüli ellenszegülése. Attyának igen

igen nehéz volt őt fölemelni. Először, látta hogy más országot nem adhat nékie, mint melly az egyházé, és hogy Milano 's Velenceze, mellyeknek már Faenza 's Rimini pártfogolásuk alatt állott, meg nem fogják engedni, hogy onnan némelly városokat elszakítson. Másodsor, azt is látta, hogy az olasz fegyverek, mellyekhez folyamodnia kellene, azoknak kezeiben vannak, kiknek a' pápai hatalom növekedésétől félniök kellett, tudniillik az Orsinik, Colonnák és ezek pártiveiknek, következőleg hogy ezekre nem támaszkodhatik. Ezen akadályokat el kelle háritnia utjából, és az olasz állodalmakat zavarba hozni, azok egy részét hatalmába keríteni, és ehhez biztosan haladni akart. — A' Velenceziek ezt nékie könnyüvé tették, minthogy ők más okok miatt a' Francziákat ismét Olaszthonba hívták. — Ő maga is könnyített az által a' dolgon, hogy Lajos királyt első házasságától föloldozta. A' király alig ment be, a' Velenceziek kérelmére 's a' pápa engedelmével Milanoba, és saját becsülete tekintetéből azonnal elősegítette a' pápának szándokát, küldvén nékie népet Romagnát megtámadni; mellynek a' herczeg a' Colonnák akarata ellenére valóban hirtokába is jutott. De midőn az jött kérdésbe, mikép volna az megtartandó 's mi módon lehetne tovább haladni, két nehézséget gördítettek utjába. Az egyik az Orsiniktől jött, kiket ő eszközül használt, és a' kiktől tartott, hogy őt majd ha emberre szüksége lesz, magára hagyják, 's nemcsak akadályára lesznek az uj tartományt elfoglalni, hanem hogy még azt is elveszik tőle mit már sajátjává tett. A' másik nehézséget Franciaország részéről látta maga előtt. Mert aggodalomban volt hogy ez által is elhagyatik. Az Orsinikon ugyan tapasztalta, hogy

Faenza elfoglalása után, Bologna ostrománál igen hidegen viselték magokat. És mivel a' francia király, miután az urbinói herczegséget elvette, őt visszatartóztatta Toscanába beütni, jól állatta hová czéloz ez mind, 's elhatározta, hogy többé mitsem hágy a' szerenesére 's idegen fegyverekre. Az első, a' mit e' végett tett, az volt, hogy az Orsinikat és Colonnákat gyengítette az által, hogy a' pártjokhoz tartozó nemeseket az ő szolgálatába vette, 's nekik nagy fizetéseket, hivatalokat, 's körülményeikhez képest helytartóságokat adott. Illy módon az ellenséges parttól kevés hónapok alatt elvonta egész hajlamukat 's magához hódította. Azután szétszórta a' Colonnákat, és csak alkalomra várt az Orsinikat megbuktatni. Ez a' kívánt időben jött, és ő igen jól tudia fölhasználni. Az Orsinik ugyanis csak későn vették észre, hogy a' herczegnek 's a' pápai székek gyarapodása az ő vesztöket eszközölte; ezért Magioneban gyűlést tartottak. Ez az urbinói lázadást, és a' romagnai zavargásokat vonta maga után, 's a' herczegnek végtelen veszélyeket okozott, a' mellyekből ő mégis a' Francziák segítségével kibontakozott. De miután ügyeit rendbe hozta, sem ezeknek sem a' többi idegeneknek nem akart többé hinni; és mivel szilárdul elhatározta, tovább kegyelmükből nem élni, minden okosságát oda fordította, hogy őket megc-alhassa. Az Orsinikkel ez sikerült nekie, megnyervén Paolot ajándékok által, ennek közbenjárására kiengesztelődtek vele; sőt oly ostobák voltak, hogy Sinigagliába menvén, kezei közé jutottak. Miután így a' főnököket utjából elhárítá, 's ezek hiveit saját barátivá tette; annál szilárdabb alapra helyezte hatalmát, mert egész Romagna 's az urbinói herczegség birtokában volt

's a' nép magát kormánya alatt jól érezte. Még valamit meg kell említnem, mert megérdemli hogy mások őt ebben utánozzák.

Midón Romagnát elfoglalta, úgy találta, hogy ezen tartománynak fősvény urai voltak, kik alattvalóikat inkább szegénnyé mint jó erkölcsűvé tették, és hogy az egész országban lopás, rablás, gyilkolás, és minden más kicsapongás uralkodott. Ő tehát úgy ítelt, hogyha a' nyugalom visszaállítását, 's az országnak a' fejedelmi kéz alá szoktatását ohajtja, szükséges jó kormányt adnia. Ennek fejévé ő egy bizonyos Remiro d' Orco-t, egy ügyes de kegyetlen embert tett, kinek mindenben teljes hatalmat adott. Ezen helytartó rövid időn ismét mindent jó állapotba hozott 's magának nagy tekintélyt szerzett. Azonban csak hamar aggódni kezdett a' herczeg, hogy ezen tulságos tekintély gyűlöletessé válik; és azért a' tartomány középpontján egy polgári törvényszéket alakított, a' mellynél minden városnak meg volt a' maga ügyvéde. Azt is észrevette, hogy az előbbi szigor nagy gyűlöletet gerjesztett ellene; azért egy reggelen Romirot két részre vágatta, ezeket egy karóra vonatta, 's egy véres tört tételvén hozá, fölállította Cesena város piaczn hogy a' népnek megmutassa, miszerint az elkövetett kegyetlenségek nem tőle, hanem miniszterének dühös természetéből eredtek; a' mi midón mindenkiben csodálkozást okozott, egyszersmind elégtételül is szolgált nékik. De vissza kell térnünk ismét tárgyunkhoz.

A' herczeg már most elég hatalmasnak érezte magát 's erejéhez képest fölfegyverkezvén 's a' legtöbbeket azok közül kik közelében nékie árthattak volna, eltávolítván, csaknem minden fenyegető veszély ellen fődözve

vélte. Mitől sem kelle tehát félnie, csak Francia országtól, mert jól tudta, hogy a' kiraly későn látta által hibáját, és meg nem engedé hogy ő hatalmát még tovább terjessze. Ezért fogott uj barátok szerzéséhez, 's a' Francziák iránt, midőn Nápolyba bényomultak és a' Spanyolokat, kik Cajetát ostromlák el akarták üzni, magát ingadozón viselte. És el is érte volna szándokát hogy magát azok részéről biztosítsa, ha atya még egy ideig él. Így állottak intézkedései a' jelen dolgokkal szemközt. Mi a' jövőt illeté, félnie kellett, hogy egy uj pápa azt ismét vissza veszi tőle, mit Sándor nékie adott; és ezt négy módon akarta kikerülni. Először az által, hogy mind azon uraknak vérségét kiirtotta, kiknek vagyonát elragadta, hogy így a' pápától minden alkalmat elvegyen, ezeket ismét fölsegithetni. Másodsor az által, hogy az egész romai nemességet barátjaivá tette, ezekkel a' pápát féken tartani. Harmadszor, hogy annyi cardinalist vont maga részére, mennyit csak képes volt. És negyedszer hogy magát olly nagy urrá tette mielőtt a' pápa meghall, hogy az első megrohanásnak ellent tudjon állni egyedül.

Ezen négy dolgok közül hármot Sándornak halála előtt életbe léptetett és a' negyedikkel is csaknem készen volt. Mert a' megfosztott urak közül kevesen menekültek meg előle; az egész romai nemesség részén állott és a' legtöbb Cardinalisok az ő teremtményei voltak. Birtoka terjesztését illetőleg pedig szándoka volt Toscanat megszerezni; mert Perugiat is Piombinot már birta: és Pisát, melly magát védelme alá adta, akkor vehette el, mikor akarta. A' Francziáktól nem kellett

többé őrizkednie, miután azok már a' spanyolok által Nápolyból kiverettek 's mindenik az ő barátságára szorult; Lucca és Siéna megadták magokat, részint gyűlölethől részint félelemből a' Florencziek iránt; 's ezek ezt nem tudták meggátolni. Ha ez mind sikerül, a' minthogy még azon évben, midőn Sándor pápa meghalt, sikerült is volna, ugy a' herczeg olly hatalomhoz és tekintélyhez jut, hogy minden külsegély nélkül fentarthatá magát. Azonban öt évvel az után hogy először fegyvert fogott, meghalt Sándor és őt halálos betegen hagyta, két ellenséges királytól környezve, Romagnán kívül semmi más tartománynak valódi birtokában. Mindezekhez a' herczeg vitéz volt és igen ügyes által látni, mikor kelljen az embereket maga részére vonni, vagy megbuktatni. Az alap, mit mindenekhez rövid időn lerakott, olly jó volt, hogy ha csak egészséges marad, és a' két erős sereg hála mögött nem áll, ő bizonytal minden nehézségeket legyőzött volna.

És hogy az alap jó volt, bizonyságul szolgál az, miszerint Romagna egy hónapnál tovább várt reá, 's noha a' Bagliónik, Vitellik, 's Orsinik Romába mentek, mégsem tehettek semmit, noha ő halálos ágyán feküdt. Ha pápául nem választathatta is azt a' kit akart, mégis kizárta azokat a' kiket nem akart. Minden könnyű lett volna nekie, ha csak midőn Sándor meghalt, ő betegen nem fekszik. Akkor midőn II. Julius megválasztatott, azt mondá nekem: hogy mindenre előre gondolt, mi Sándor pápa halála után történhetik, 's minden bajra meg volt ellenszere; de azt nem láthatta előre, hogy épen midőn atya meghal, akkor legyen maga is életveszélyben. Ha tehát a' herczegnek minden tetteit összeveszem, nem

látom mit lehetne magaviseletén korholni. Sőt azt hiszem, hogy őt kell mindazoknak példálul fölláztatni, kik szerencse 's idegen fegyver által jutottak thronra. Mert ő nagy lelke 's magas tervei mellett másképp nem cselekedhetett; 's vállolatainak nem állott más ellenébe, mint Sándornak véletlen halála 's az ő maga véletlen betegsége. Ha tehát egy új fejedelem ellenségei irányában magát biztosítani, barátokat szerezni, erőszak vagy ravaszság által a' hatalomhoz jutni, a' népnél félelmet és szeretetet, a' katonáknál tiszteletet és engedelmisséget gerjeszteni, azokat kik nékie ártalmasok lehetnek, magáról lerázni, új törvényeket hozni, szigorú és kegyelmes, nagy-lelű és bőkezű lenni, hűtelen katonaságon túladni, újat gyűjteni 's a' fejedelmek barátságát fentartani akarja, hogy azok vele jót tegyenek, vagy legalább féljenek nekie ártani, úgy mindezeknek újabb példáját nem találhatja, mint a' Valentinói herczeg telteiben.

Mind az mivel vádolni lehet abból áll, hogy II. Julius pápa személyében olly rosszul választott. Mert ha már tetszése szerint nem tehetett pápát, mégis tőle függött mindazokat mellőzni kiket nem ohajtott. Nem kellett volna tehát soha beleegyeznie olly cardinalok választásába, kiket megbántott, vagy a' kiknek, ha pápává lesznek, tőle félniök kelle. Mert az emberek egymást vagy félelemből vagy gyűlöletből bántják meg. 'S ő Petrus ad Vincula, Giorgio, Ascanio cardinalisokat megbántotta volt. A' többieknek, kivévén a' rouenit és a' spanyol cardinalisokat, mindnek kellett tőle félni, ha közülök választatik pápa. Azért az ildomosság azt kívánta, hogy először kísértse meg spanyolt helyezni a' pápai székre, 's ha ezt nem érheti el, úgy a' roueni Cardi-

nalist, de föl nem kellett volna eresztetni S. Petrum ad Vincula, ki őt megbuktatta. Ennyire csalódnak azok, kik azt hiszik, hogy a' nagy urak elfeledik ujjab jótétemények mellett a' régibb bántalmakat. Hlbázott tehát a' herczeg ezen választásnál, és ez lett vesztének oka.

VIII. Fejezet.

Azokrol, kik gonosz ság által lettek fejedelemmé.

Minthogy egy magános ember még két módon lehet fejedelemmé, a' nélkül, hogy azt a' szerencsének vagy vitézségnek tulajdonítani lehetne, nem látom mellőzhetőnek ezekről szólni. Az egyik mód az, midőn valaki bűnös, és alávaló úton emelkedik a' thronra. A' másik, ha egy polgár az ő polgártársai által tétetik hazájának fejedelmévé.

Mi az elsőt illeti, nem akarok becse megítélésébe ereszkedni, hanem csak két példát, egy régit és egy újat fölhozni, mellyekkel véleményem szerint azok megelégedhetnek, kik egyszer kényszerülve volnának őket utánozni. Agathocles, a' siciliai, egy nyomorut fazekos fijából Syracusa királyává lett. Ez szerencséjének minden fokozatán bűnös életű volt, de mindenekben lelki és testi ügyességet mutatott. Miután a' katonaságnál Syracusai praetorságig vitte, elhatarzá magát fejedelemmé lenni, erőszak által és másnak segélye nélkül, mi nékie teljes készséggel meg lett engedve. Miután e' fölött Hamilcarral, ki a' Carthagói seregekkel, mint hadvezér Siciliában állott, értekezett volna, egy reggelen összehivatta a' syracusai népet és tanácsot, mintha közügyek iránt kívánna velök beszélni, és egy

adott jelre a' tanácsosokat és leggazdagabb polgárokat a' katonák által megölette, azután minden polgári vilongás nélkül elfoglalta azon városban a' főnökséget. A' Carthagoiak két ütközetben megverték és ostromolták, mind a' mellett nemcsak a' várost védelmezte, hanem katonáinak egy részét benne őrseregül hagyván, a' másik résszel beütött Afrikába, Syracusat az ostromtól megszabadítá, és a' carthagoiakat oly inségbe döntötte, hogy kényszerülve voltak vele egyezkedni, 's nekie átengedni Siciliát.

Mindezeknél keveset vagy semmit sem lehet a' szerencsének tulajdonítani. Mert a' fejedelemséghez nem mások kedvezéséből jutott, hanem vitézsége által, és magát szinte oly merész mint veszélyes vállalatokkal tartotta fen. Valódiilag nem nevezhető még erénynek polgártársait lekonzolni, barátjait elárulni, minden hűség, hit, vallás és emberség nélkül élni, ezek hatalomhoz segíthetnek ugyan, de nem dicsőséghez. De ha Agathocles bátorságát a' veszélyben 's minden viszontagságoknál legyőzhetlen szilárdságát meggondolom, nem látom, hogy bármely nagy vezérnek utána volna teendő; noha utálatos kegyetlensége és számtalan gonoszságai miatt nem érdemes, hogy a' nagy emberek közé számítassék. Nem lehet tehát sem a' szerencsének sem az erénynek tulajdonítani, mit ő ezek nélkül ért el.

Korunkban Oliverotto da Fermo, gyermekségétől árva, az ő anyja testvére Fogliáni János által neveltetett, és azután első ifjúságában Vitelli Pálhoz adatott, hogy általa a' hadakozásban oktattassék. Miután Pál meghalt, Vitelezso testvére alatt szolgált, és mivel elmés és testre 's lélekre ügyes volt, rövid időn egyike lett a'

legtekinélyesebb katonáinak. De mivel szolgálai dolognak látszott nekie nem lenni nagyobb mint a' többiek, elhatározá magát Vitelezze beleegyezésével Fermot elfoglalni, miben némelly polgárok segítségére voltak, kik előtt kedvesebb volt hazájoknak szolgasága mint szabadsága. Irt tehát anyja testvérének, hogy miután olly sok évekig távol volt honától, nagyon vágyik ismét haza menni és az övéit meglátogatni; mert eddig csak dicsőséget szerezni törekedett. Hogy tehát polgártársainak megmutathassa, hogy idejének nem rosszul vette hasznát, szeretne nyilvános lémenetet tartani lóháton, kísérve száz szolgálai és jó barátai által. E' végre fölkerlte, hogy a' lakosokat birnára, miszerint őt tisztelettel fogadnák, melly tisztelet reá, anyatestvérére szállna vissza, mint az ő nevelőjére. Fogliani mindent megtett, mit tőle kért. Oliverotto fényesen fogadtatott és néhány napot azzal töltött el, hogy undok terve kivitelére a' szükséges előkészületeket megtegye. Azután egy nagy mulatságot adott, mellyre Fogliani 's a' város előkelőit meghivta. Az ebédnek és az annál szokásos mulatságoknak végével készakarva komoly beszélgetést kezdett, különösen Sándor pápa nagyságáról és fiának tetteiről. Azonban hogy Fogliani 's a' többi vendégek véleményöket megmondották, ő rögtön fölkel, megjegyezvén, hogy ezek olly dolgok, mikről titokban kellene szólni; azután őket egy szobába vezette, mellyben katonák voltak elrejtve, kik azokat, mihelyt leültek, mind megölték. Ezután Oliverotto lóra ült és elfoglalta a' palotát, mellyben a' tanács összeült, 's melly végre szinte kényszerülve volt őt fejedelmének elismerni. Ezen méltóságban is jól fen tudta magát tartani, részint az által, hogy az elégedetleneket 's kik nékie árthattak volna,

a' világból kivégezte; résztint azzal, hogy új polgári 's hadi törvényeket adott, és nemcsak Fermóban volt biztos állapotban, hanem rettentő lett szomszédnak is. És szinte olly nehéz lett volna őt megbuktatni mint Agathoclest, ha csak egy évvel később a' valentini herczeg által magát megcsalalni nem engedi, ki őt és az Orsinniket Sinigagliában elfogta, és Vitellozzoval az ő hadiministerével együtt megfojtatta. Csodálkozhatnak rajta, mint volt legyen lehetséges hogy Agathocles 's más hozzá hasonlók az ő számtalan csalfaságaik 's kegyetlenségeik mellett mégis olly sokáig éltek honukban, és soha belső elienségek összeesküvését magok ellen nem tapasztalták, a' külsők ellen pedig magokat védelmezni tudták; midőn sokan mások, kegyetlenségök miatt országukat béke idején sem tarthatták meg, annál kevésbé háboruban. Én azt hiszem, ez onnan van, a' mint a' kegyetlenség jól vagy rosszul használtatik. Jól használni a' kegyetlenséget, — ha szabad mondani, hogy valami rossz jó legyen, — azt állítom, ha az csak egyszer és pedig szükséges biztossága tekintetéből történik, és még végre az alattvalóknak is javára szolgál. Rosszul használva a' kegyetlenséget abban találom, ha idővel az még nagyítatik, midőn már egészen meg kellene szünnie. Ki az első módon használja, az isten és emberek segítségével eszközt találhat benne ügyeit rendbehozni, mikép Agathocles cselekedett. De másnak az lehetetlen. Ebből azon következményt vonom le: ki egy országot törvénytelenül és erőszakkal foglal el, annak minden kegyetlenséget egyszerre kell elkövetni, hogy szükséges ne legyen naponkint előlkezdenie, 's a' kedélyeket jótéteményeivel megnyerhesse. Azon fejedelem, ki fételemből,

vagy mivel rossz tanácsadókat követ, másképp cselekszik, kényszerítve van a' pallost folyvást kezében tartani; nem bizhat az alattvalóiban sem, valamint mindig ismételt bántalmi miatt ezek sem bizhatnak ő benne. A' rosszat tehát egyszerre kell elkövetni, hogy azoknak kiket ér, ne legyen ideje azt ízelegetni, 's így kevésbé fog sérteni. Ellenben a' jótéteményeket kicsinyenként kell eszközölni, hogy annál jobban lehessen azokat izlelni. Egy szóval a' fejedelemnek úgy kell alattvalóival bánni, hogy semmi eset, legyen az jó vagy rossz, irántuk ne változtassa meg. Mert ha egyszer a' szükség szorit, akkor nincs többé időd magadért bosszút álni; a' jótétemények pedig rajtad nem segítenek, mert azt hiszik, hogy kényszerítettél azokra és semmi köszönettel nem fogadják.

IX. Fejezet.

A' polgári fejedelemségekről.

Ha pedig egy polgár lesz hazája fejedelmévé, nem gonoszság nem erőszak által, hanem polgártársai jóakaratóból, mit polgári fejedelemségnek nevezhetek, úgy annak, hogy oda juthasson sem vitézségre sem rendkívüli szerencsére szüksége nincs, hanem csak némi szerencsés ildomosságra. Oda jut pedig vagy a' nép kedvezésiből vagy a' nagyok kegyéből. Mert minden városok ezen két pártra oszlanak; melyek onnan származnak, mivel a' nép fél, hogy a' nagyok által elnyomatik, és mivel a' nagyok a' népet elnyomni készek. Ezen ellenkező vágyoknak mindenkor e' három közül egyik követ-

kezménye: vagy a' fejedelemség, vagy a' szabadság, vagy a' féktelenség.

A' fejedelemség vagy a' nép vagy a' nagyok által hozatik be, a' mint ahhoz egyik vagy másik fél talál alkalmat. Mert ha a' nagyok látják, hogy nem képesek a' népnek ellentállani, közülök egyre összpontosítják tekintélyöket 's azt fejedelemmé teszik, hogy annak nevében vágyukat annál inkább teljesíthessék. Hasonlókép midőn a' nép látja, hogy a' nagyoknak ellent nem állhat, által adja hatalmát egyetlen egynek, 's azt fejedelemmé teszi, hogy általa védelmeztessék. A' kit így a' nagyok kegye emel fejedelemségre, annak nehezebb magát fenntartani, mint annak, ki a' nép által jut föl. Mert sokan vannak olyanok körüle, kik azt képzelik, hogy vele egyenlők, a' kiknek, következőleg, tetszése szerint nem parancsolhat. De kit a' nép emel föl, az csak maga parancsol, és nincs senki vagy csak igen kevés körüle, ki nékie nem engedelmeskednék. Nem is lehet becsületes embernek, a' nélkül hogy mások iránt igaztalanok ne lennének, a' nagyokat kielégíteni; hanem a' népet igenis, mint a' melly azoknál sokkal méltányosabb, mert a' nagyok el akarják nyomni a' népet, és a' nép csak ezt nem akarja túrni. Ehhez jön még az is: a' fejedelem olly népet, melly ellensége, soha sem nyerhet meg, igen sokakkal levén dolga; ellenben ez a' nagyokkal könnyebben sikerül, mert ezek kevesen vannak. A' legrosszabb, mit egy fejedelem az iránta ellenséges néptől várhat az, hogy általa elhagyatik, de az ellenséges nagyoknál nem csak attól félhet hogy elhagyatik, hanem hogy boszút is állnak rajta. Mert tovább látván 's ravaszabb levén mint a' nép, mindig előre dolgoznak, hogy magokat biztosít-

sák, és törekszenek kedvét megnyerni annak, kitől reménylik, hogy győztes leend. Szükséges még, hogy a' fejedelem mindig ugyanazon néppel, de nem hogy ugyanazon nagyokkal tartson; mert ezeket felemelheti és megbuktathatja, fentarthatja vagy kiirthatja, a' mikor nékie tetszik. Hogy ezen tárgyat minél jobban fölvilágosítsuk, megjegyezzük, miszerint a' nagyokat két szempontból kell tekinteni. Azokat, kik egészen a' fejedelem szerencséjéhez ragaszkodnak, szeretni és tisztelni kell, ha csak nem ragadozók. Azok, kik a' fejedelemhez öly szorosan nem csatlakoznak, vagy kislelküségből vagy esztelenségből teszik azt. Ha félelemből történik, ugy azokat különösen, kik képesek jó tanácsot adni, föl kell használnod, mert szerencsédben becsületedre szolgálnak, a' szerencsétlenségben pedig nincs mit tőlök tartani. De ha ravaszságból vagy nagyravágyásból nem szövetkeznek veled, ugy az annak jele, hogy többet gondolnak önmagokra mint reád. Következőleg tőlük szinte ugy kell ovakodnod, mintha nyilt elleneid volnának, mert mihelyt veszélyben forogsz, előségítendik romlásodat. Ha tehát valaki a' nép kedvezéséből lesz fejedelem, szükséges azt barátjaul megtartania, mi annál könnyebben megyen, mivel a' nép mást nem kíván, mint hogy el ne nyomassék. De ha a' nagyok által a' nép akarata ellen lesz valaki fejedelem, ezt szükséges mindenek előtt megnyerni; mi könnyen sikerül, ha csak ő pártját fogja. Mivel az emberek ha attól kapnak jót kitől csak rosztartak, annál inkább lesznek nékie mint jóltevőjöknek lekötelezve, azért az illy fejedelem a' népnek kedvesebb leszen, mintha hatalmát tőle nyerte volna. A' nép kegyét pedig különféle módon lehet megnyerni. Minthogy azonban ennek bi-

zonyos szabályait nem adhatni, hanem magát az időhöz alkalmaztatni szükséges, azért nem akarok erről többet szólni. Csak a' mellett maradok: a' fejedeleennek mindig szüksége van a' nép kegyére, mert különben nem tud magán segíteni, midőn dolgai nem kívánata szerint mennek. Midőn Nabis, a' spartai fejedelem, egész Görögország s a' győzelmes római seregek által meglámadtatott, nem volt másra szüksége, mint magának néhány nemesek jó akaraját biztosítani, hogy a' veszélyből menekedjék. De ha a' nép gyűlölé, ugy ez nem lett volna elégséges. És ezen véleményemre ne is hozza föl senki ellenvetésül azon példabeszédet: ki a' népre épít az sárra épít. Mert ez csak akkor igaz, ha egy polgár tőle azt várja, hogy őt ellenségei kezéből, vagy a' fölsőség elnyomása alól kiszabadítsa; miben bizony sokszor megcsalhatkozhatnék. Ez történt például a' Grachusokkal Romában, és Scali Györgyvel Florenczben. De ha olyan fejedelem, ki kormányozni tud, kinek szive helyén van, a' bajok közt fejét el nem veszti, és abban sem szenved hiányt, mi szükséges a' nép kegye megnyeréséhez, ugy a' mellett jól fogja magát érezni, hogy a' népre támaszkodott. A' polgári fejedelemségeket mindenkor veszély fenyegeti, ha korlátlan uralkodás behozatala szándékoltatik. Mert a' fejedelem vagy maga kormányoz, vagy a' tisztviselők által. Az utóbbi esetben a' veszély még nagyobb, mivel a' fejedelem a' hivatalban álló polgárok akarata által korlátoztatik; kik tőle az első támadható mozgalomnál az egész országot elvehetik, ha többé nékie engedelmesskedni nem akarnak, vagy ha épen ellene fölláznak. És ekkor már késő magát korlátlan úrrá tenni; mert nem tudja kinek hídjen; és az alattvalók, kik megszokták a' tisztviselőknak

engedelmeskedni, most megtagadják ő tőle az engedelmeskedést. Ahhoz sem szabhatja magát, a' mi béke idején történt, midőn a' polgároknak szükségök van a' kormányra: mert akkor mindenik hozzá fut, mindenik a' legjobbat igéri; mindenik kész érette meghalni, minthogy a' halál még távol van. De midőn a' kormány rászorul a' polgárokra, akkor kevesen találkoznak kik vele tartanak. Ezen tapasztalás annál veszélyesb, mivel csak egyszer lehetséges. Az ildomos fejedelemnek tehát olly intézkedésekről kell gondoskodni, hogy az alattvalóknak minden időben szükséges legyen, és azután mindenkor hivek maradnak hozzá.

X. Fejezet.

Az országok erejéről.

Illó a' fejedelemségek minőségét vizsgálva azt is tekintetbe venni, ha a' fejedelemnek tartománya olly nagy-e, hogy ő veszély idején magát föntartani képes, vagy hogy idegen segélyre van szüksége. Ennek fölvilágosítására megjegyzendő: valamint véleményem szerint azok magokat fentarthatják, kiknek elég népe és pénze van, hogy egy erős hadisereget kiállithatnak, és mindazzal, ki őket megtámadni akarja, megütközhetnek; ugy ellenben azok mindenkor idegen segélyre szorulnak, kik, minthogy a' csatasikra ki nem szállhatnak, városaikba bezárkózni kénytelenek. Az első esetről már értekezünk, 's a' hozzá tartozót még jövőhen elmondjuk. Mi a' másodikat illeti, elég a' fejedelmeknek azt tanácsolni, hogy csak székvárosukat erősítsék meg, a' nélkül hogy a' többivel gondolnának. Mert ha a' fejedelem székvárosát meg-

erősítette 's magát alattvalóival oly állásba helyezte, mint fentebb meghatározám 's még ezután előadandom, ugy senki csupa mulatságból 's szeszélyből meg nem támadja, mert az emberek nem örömet kezdenek terhes vállalatokba. És ritkán is van sikere ha oly fejedelem támadtatik meg, ki lakhelyét jó védelmi állapotba helyezte 's népével jó lábon áll. A' német városok igen szabadok, pedig igen kis kiterjedésök van. A' császártól csak régi szokásaik szerint függnék, és sem tőle sem más hatalmas szomszédtól nem félnek. Mert minthogy mind erős falakkal 's árkokkal körülvétték és elég álgyük vannak, táraikban pedig mindig egy évre szükséges fa 's élelemszerek tartatnak, azért mindenki átlátja, hogy illy városok ostromlása hosszadalmas és nehéz volna. Ezen kívül van alkalmuk a' köznépnek mindenkor egy évre oly munkát adni, melly a' város fentartására egyáltalában szükséges, és így az semmi terhökre nem esik. A' katonaságot is folyvást fegyelemben és gyakorlatban tartják. Oly fejedelemnek tehát kinek, mint mondók, megerősített városa van, 's népe szeretetét bírja, nem egy könnyen támadtathatik meg, vagy a' ki megtámadná, kénytelen lenne gyalázzattal visszavonulni. Mert az emberi dolgok annyira alávétvék a' változásnak, hogy csaknem lehetetlen egy egész évig egy város előtt állani a' hadsereggel. De azt fogják mondani, ha a' népnek birtoka a' városon kívül van 's telkeit elpusztítani látja, ugy nyugtalan lesz, és mind önzésből mind az ostrom terhei miatt a' fejedelemtől elpártol. Erre én azt felelem: hogy hatalmas és bátor fejedelem ezen nehézségeken mindenkor győzni fog, ha vagy reményt nyújt a' népnek hogy a' baj nem sokáig fog tartani, vagy ha az ellenségnek

kegyetlensége iránt félelmet gerjeszt benne; vagy ha jó módjával azokra nézve biztosítja magát, kik igen nyugtalanokul mutatkoznak. Mivel az ellenség is közönségesen mihelyt megtámad kárt tesz, és az elmék még akkor tüzesek és buzgók a védelemre; azért a fejedelemnek annyival állhatatosabbnak kell lenni. Mert ha az első felhevülésnek vége van, és az alattvalók látják, hogy a bajon többé nem segíthetni; úgy annál szorosabban csatlakoznak hozzá, azt gondolván, hogy az nékiek különösen le van kötelezve, mivel irántai szeretetből házaikat és vagyonukat elpusztítani engedték. Az emberek természete olyan, hogy lekötelezve érzik magokat mind azon jó által, mit másokkal tesznek, mind pedig az által, mit másoktól vesznek. Mind ezt jól meggondolván, úgy hiszem egy ildomos fejedelemnek nem lesz nehéz a polgárságot rábírni, hogy egy hosszadalmas ostromot ki-tartson, ha csak a város élelmi és védelmi szerekben hiányt nem szenved.

XI. Fejezet.

Az egyházi fejedelemségekről.

Hátra van még jelenleg az egyházi fejedelemségekről ertekezni. Ezekhez nehéz jutni, de könnyű őket metartani: mert régi szokásokon alapulnak; ezek pedig olly hatalmasok, hogy velök mindig megállhatni, akár mit tegyünk és bár mint éljünk. Ezen fejedelmek azok egyedül, kiknek országuk van 's azt nem védik, alattvalóik vannak 's azokat

nem kormányozzák. Csupán ezek azok, kiknek tartományaikat el nem veszik, ha bár nem védik is, 's kiktől alattvalóik sem nem akarják sem nem bírják magokat elszakasztani. Azért egyedül ezen fejedelemségek biztosak és boldogok. De minthogy fölsőbb hatalom által kormányoztatnak 's tartatnak fön, mellyhez emberi ész föl nem érhet; azért elbizottság és meggondolatlanság volna, ha róla itélni akarnék.

Ha azonban valaki kérdezne: honnét van, hogy az egyház a' világi dolgokban olly hatalomhoz jutott, miszerint egy francia király is reszket előtte: hogy azt Olaszhonból kiűzni és a' Velencezeiket tönkre tenni képes volt; noha, mieiótt Sándor a' pápai székre lépett, nem csak a' nagy urak, hanem a' legkisebb olasz bárók a' világiakban keveset gondoltak vele; ki ezt kérdené, annak én következőt idézném újra emlékezetébe, mi egyébkint eléggé ismeretes. Mielőtt tudnillik Károly a' francia király Olaszországba ment, ez a' pápa, a' Velenceziek, a' nápolyi király, a' milanoi herczeg és a' Florenzezieknek uralkodása alatt állott. Ezen hatalmasságoknak főkép két gondja volt: először, hogy mikép gátolhassák meg idegen fegyverek beütését Olaszhonba: azután hogy közülök egyik vagy másik hatalmasb ne legyen. Kik leginkább kitüntek, a' pápa és Velenceziek voltak. Hogy ezeket féken tartsák a' többieknek egyesülni kellett; mint ezt a' ferrarai herczegség védelménél tették. A' pápák visszatartóztatására a' romai báróknak kelle szolgálni, kik két pártra, az Orsiniak és Colonnák pártjára oszlottak, és egymás közti villongásaik miatt a' fegyver mindig, még a' pápa előtt is, kezökben volt; de az által a' pápai szék erejét igen esökkentették. Néha ugyan jött egy

lelkes pápa, mint minő például IV Sixtus volt, azonban az még sem szabadithatta ki magát a' zavarokból, csak rövid ideig maradván a' kormányon. Azon tiz év, a' meddig talán pápa volt egy, alig vala elégséges az említett pártok egyikét megalázni. Mert ha például! a' Colonna párt egyik pápa alatt csaknem elpusztult, ugy egy másik alatt, ki az Orsiniakkal küzdött, az ismét erőhöz jött. És ez volt oka, hogy a' pápa világi hatalma Olaszokban olly kevésbé tiszteltetett. Végre föllépett VI. Sándor, ki jobban megmutatta mint minden elődei, mit képes egy pápa pénzzel és hatalommal véghezvinni. Láttuk fentebb mit eszközölt ő a' Valentinói herczeg és a' Francziák által. Szándéka ugyan nem az volt hogy az egyházat, hanem hogy fiát tegye naggyá; mind a' mellett a' mit tett az egyház gyarapítására szolgált, melly az ő 's a' herczeg halála után örökösük lett.

Julius, Sándornak utóda, a' pápai birtokot Romagnával nagyitva vette által; a' romai báróknak pártjai előde szigorúsága által kiirtattak, 's így nyitva állott előtte az ut az eszközökhöz kincseket gyűjthetni, mire Sándor előtt még egy pápa sem gondolt. Azért ő nem csak ezen nyomdokot követte, hanem tovább is haladt. Eltökéllette Bolognát elfoglalni, a' Velenceieket teljesen meggyöngíteni, 's a' Francziákat Italiából kiűzni. Ez sikerült is nekie mind, annál nagyobb dicsőségére; mert mind ezt azért tette, hogy az egyházat gyarapítsa, nem pedig hogy maga családját gazdagítsa. Az Orsiniket és Colonnákat azon állapotban hagyta, a' mellyben őket találta. És ha ezek némileg mozogtak is, két okból tartózkodtak minden nagyobb merénylettől; először, mert az egyház melly őket elnyomta hatalmas volt; azután mert családjokból nem

volt senki a' cardinalisok között. Minthogy mig ez lett volna, villongásaik és panaszaik soha sem szüntek vala meg, mert ezek által a' szakadások künn és benn fentartva, vagy az egyik vagy a' másik pártbeli urak kényszerülve lettek volna részt venni azokban, minthogy a' bárók 's praelatosok nagyravágyásából szármoznának. A' dolgok illy helyzetében X. Leo a' pápai széket igen nagy hatalomban találta: 's van ok reményleni, hogy valamint Sándor és Julius azt fegyverrel nagygyá tették, ugy ó jótékonyága 's ezer más jó tulajdonai által még nagyobbá és tisztetre méltóbbá teendi.

XII. Fejezet.

A' katonaság különféle nemeiről.

Miután a' fejedelemségek minden nemeiről külön értekeztem, és mind azon eszközöket mellyekkel némelyek hozzájuk jutottak 's azokat megtartották, mind pedig némileg az e' körül előforduló nehézségeket kimutattam; nincs egyéb hátra, minthogy a' katonaságról 's annak védelmi 's megtámadói használatáról általában szóljak. Azt mondtam, hogy szükséges a' fejedelemnek jó alapot rakni, ha kikerülhetlenül bukni nem akar. Legjobb alapja az uj, a' régi, és e' kettőből vegyes álladalomnak a' fegyver. És mivel a' jó törvényeknek jó fegyverek nélkül semmi sikere; noha a' jó fegyverek mellett jó törvények is kívántatnak, azért itt csak a' fegyverekről azaz a' katonákról akarok szólni. A' katonák, mellyekkel a' fejedelem országát védi, vagy sajátai vagy zsoldosai, vagy segéd népek, vagy mindezekből vegyesek. A' zsoldosok

és segéd népek hasztalanok és veszélyesek. Azon fejedelem, ki illy zsoldosokra támaszkodik, soha sem biztos. Ezek egymásközt viszálykodók, nagyravágyók, kicsapongók, hűtelenek, barátaik közt vitézek, az ellenség előtt gyávák, 's nincs bennök sem isten előtt félelem, sem az emberek iránt hűség és bizalom. A' bukás tehát csak addig van elhalasztva, mig meg nem ütköznek 's nem használatnak. Ezek béke idején kirabolnak, midőn az ellenség azt csak háboru alatt teszi. Mert nincs szeretetük, nincs más indító okuk melly őket hozzád kapcsolná, mint zsoldjuk, a' mi pedig nem olly nagy, hogy kedvet csinálna nekik érted meghalni. Katonaid akarnak ők addig maradni, mig hadra nem kerül a' dolog, azonban mihelyt az kezdődik, elszöknek vagy haza akarnak menni. Mit behizonyitnom nem lenne nehéz, mert Italiának mostani romlása csak onnét van, hogy olly sokáig támaszkodott zsoldos seregekre, mellyek kezdetben ugyan némi sikert vívtak ki; 's ugy látszott hogy köztök jó katonák vannak, de azután megmutatták hogy minők, midőn az ellenség az országba jött. Azért Károly a' francia király Italiát valóban csak kretával foglalta el. (Igy szokta VI. Sándor mondani; mert ez a' királyt csak egy főtábornesterhez hasonlítja, ki mindenütt átutazik, és sehol meg nem telepedik). Azoknak, kik azt állították, hogy ennek okai saját vétkeink, igazuk van: noha nem épen azon vétkek, mellyeknek ők tulajdoníták, hanem azok, mellyeket én a' III. fejezetben előadtam, tudniliük a' fejedelmek nagyravágyása és szenvedélye, kik azért bűnhődtek is. Hanem én ismét a' tárgyhoz visszatérek. Az illy segéd népek vezérei vagy becsületes emberek vagy nem. Ha azok, ugy nem hagyhatod reájok magadat;

mert mindenkor saját dicsőségeköt keresik, és vagy téged az ő urokat, vagy másokat, akaratok ellenére, elnyomnak. Ha pedig nem becsületesek, úgy közönségesen elrontják ügyedet. Ha az vettetnék ez ellen, hogy minden vezér kinek kezében fegyvere, így fogna cselekedni; erre én azt felelem: vagy fejedelem az, kinek fegyverhez kell nyulni vagy köztársaság. Ha fejedelem, úgy magának kell vezérnek lenni. Ha köztársaság, úgy polgárai közül kell egyre ezen hivatalt biznia. Ki ha reá nem alkalmas, más lesz helyére rendelő; ha pedig tisztét teljesíti, szükséges úgy korlátozni, hogy a' törvény ellenére semmit se kezdhessen. A' tapasztalás azt mutatja, hogy a' fejedelmek önmagok, a' köztársaságok pedig ha föl vannak fegyverkezve, igen sokat tehetnek, a' zsoldos népek pedig csak csupa kárt csinálnak. Ezenkívül a' köztársaság saját népeivel jobban biztosíthatja magát polgártársai elnyomása ellen, mintha idegen fegyvereket vesz szolgálatába. Roma és Sparta sok századokig szabadságukban megtartották magokat saját fegyvereikkel, és a' Svajcziak mai napig szabadok az övéik által. A' zsoldba vett népekről a' régieknél a' Carthagoiak adnak példát. Ezek ugyan vezéreké polgárait tették; mind a' mellett kicsiny hja volt, hogy az első romai háború végével a' fölfogadott népek által el nem nyomattak. A' macedoni Filep, Epaminondas halála után a' Thebaiak által hadivezérökké tétetett; 's ez maga vette el szabadságukat, miután ellenségeiket legyőzte. Sforza egyszerre elhagyta a' nápolyi királynét II. Johannát, kinek szolgálatában volt; a' miért az kénytelen lett magát Alphons Arragoniai király védelme alá adni, csak hogy országát megmentse. Sforza Ferencz, a' fia, megverte

a' Velenceieket Caravaggionál és egyesült velök, hogy a' Milanoiakat, kik Filep herczeg halála után őt tették vezérökké, elnyomhassa.

Itt azt lehetne ellenvetni, hogy a' Velenceziek 's Florencziek is csak ilyen népekkel terjesztették ki birtokukat; és hadivezérek még sem lettek fejedelmeikké, sőt inkább őket becsületesen védték. De én erre azt válaszolom, hogy a' Florenczieknek rendkívül sok szerencsés-jök volt; és hogy azon vezérek, kiktől némileg félhetek volna, vagy semmi győzelmet nem nyertek, vagy mindenféle akadályokra találtak, vagy pedig nagyravágyásuknak más iránya volt. Így Acuto János soha sem győzött; következőleg hűsége sem jött kísértetbe. De meg fog az nekem engedtetni, hogy ha ő győz, a' Florencziek bizonyosan tetszésétől függtek volna. Sforzának mindig a' Braccjokkal volt dolga és egyik a' másiknak körmére vigyázott. Fia Ferencz nagyravágyását a' Lombardiara, Braccio pedig a' pápai birtokra 's a' nápolyi királyságra irányozta. De forduljunk most ahhoz, a' mi napjainkban történt.

A' Florencziek Vitelli Pált tették vezérökké, egy igen eszélyes embert, 's ki már magános életében nagy tekintélyt szerzett volt. Ha ez Pisát elfoglalá, ugy a' Florenczieknek alá kellett volna vetni magokat nékie: mert mihelyt elleneiknek szolgálatába megyen, ők azonnal elvesznek. Ha figyelembe vesszük a' mit a' Velenceziek tettek, ugy találандjuk, hogy mig magok vitték a' háborut csudákat miveltek; az az mig tengeren hadakoztak; de azonnal minden szerencsésjüket elvesztették, midőn a' száraz földön kezdtek hadakozni, és az olasz erkölcsöket és szokásokat fölvtették. Eleinte midőn a' szárazon

megszállottak, vezéreiktől nem sokat kelle félniök: mert tartományuk nem nagy volt, ellenben még nagy volt tekintélyök. Azonban hamar észrevették hibájokat, midőn tovább terjeszkedtek, és a' milanoi herceget Carmagnola vezérlete alatt megverték. Mert látván, hogy ez vitéz katona ugyan, hanem magát nem hamarkodja el, csak hogy a' háboru szép sokáig tartson, könnyen fölfogták, hogy többé a' győzelemre nem számíthatnak, mert a' vezér azt nem akarta, de őt el sem bocsáthatták a' nélkül, hogy mindazt, mit nékiek szerzett el ne veszítsék. Azért életétől kelle őt megfosztaniok, hacsak különben biztosságban akartak lenni. Aztán Colconi Bertalan, Sanseverino Robert, a' Pitiglianoi gróf és mások voltak vezérek: kiktől semmi győzelmet nem várhattak, hanem csak veszteséget. Mikép az a' vailai ütközetben meg is történt, mellyben magában ők mind azt elvesztették, mit oly sok fáradalommal nyolczszáz éven által szereztek. Illy fegyverek nyerni gyengék és lassúk, de gyorsak és csodálatosak a' vesztesben.

Mivel ezen példák arra hoztak, hogy Olaszhonról szóljak, mellynek oly hosszú idő óta idegen katonák vannak zsoldjában, azért vissza kell mennem ezen intézkedés eredetére, 's azt szemügyre vennem. Itt tudnivaló, hogy mihelyt a' császárság viszántasítatott, a' pápa pedig nagyobb tekintélyre jutott, Italia sok apró álladalmakra osztott föl. A' legtöbb nagy városok fegyvert fogtak a' nemesség ellen, melly őket függésben tartotta, 's a' császár által segítettet. Ezek pedig a' pápától nyertek pártolást, hogy világilag annál hatalmasabb legyen; noha közülök némellyek saját polgáiraik birtokába estek. Ez által csaknem egész Olaszhon a' pápának és néhány köztár-

saságoknak jutott kezébe. Következõleg ezek kényszerülve voltak idegen katonákat fogadni zsoldba: mert a' papok és polgárok nem tudtak a' fegyverrel bánni. Az elsõ ki ezen fegyveres népeknek dicsõséget szerzett Albericus de Conio egy Romagnai nemes volt; kinek tanítványai Braccio és Sforza voltak, kiktõl a' maguk idejében Italiában minden függött. Ezeket követték a' többiek mind, kik egészen napjainkig Olaszthonban mint vezérek viseltek fegyvert. De minden tetteiknek vége az volt, hogy VIII. Károly Olaszthont beharangotha, XII. Lajos kirabolta, Ferdinand elnyomta és a' Svajezsiak megbecsteleníték. És ez így történt. Elõször a' gyalog seregeknek becsületét csökkentették, hogy azt egyedül magoknak tulajdonítsák. Mert rendes fizetésök nem lévén 's magokat csak keresményökbõl táplálván, azért egy kicsiny gyalog sereggel, miután nagyobb tartani képesek nem voltak, nem igen különös tekintetet adhattak magoknak. A' lovassággal tehát jobban czélt értek, 's ebbõl egy kisebb szám is becsületet szerezhettek nekik. Sõt már annyira került a' dolog, hogy húszer emberbõl álló hadiseregnél alig volt két ezer gyalog katona. Azután azon titkot is fölfedezték, mint mentsek meg magokat 's katonáikat minden kellemetlenségtõl 's minden rettegéstõl; szokásba hozván, hogy az ütközetben az ellenség ne öletessék meg, hanem foglyul vétessék, 's váltság díj nélkül ismét kiadassék. Éjjel nem lövöldöztek azon helyre melyet ostromoltak, és az ostromlottak sem az õ táborukra; õk táborukat be nem kerítették 's télen által soha sem táboroztak. Ezen hadifényiték mellett, mint mondám, munkát és veszélyt mellõzhettek, de Olaszthont ezáltal rabszolgává tették 's megvetetté.

XIII. Fejezet.

A' segéd hadseregekről.

A' haszontalan fegyvereseknek egy másik neme, mint imént mondtam, a' segéd katonák; tudniillik kiket meghivsz, hogy segítsenek és védjenek. Így tett néhány év előtt, noha szerencsétlenségére, II. Julius pápa Mután a' zsoldba fogadott néppel Ferrarában szerencsétlen kísérletet tett volna, azon segéd katonákhoz folyamodott, kiket Ferdinánd a' spanyol király küldött nékie. Segéd-seregek hasznosok lehetnek annak ki azokat adja, de annak ki elfogadja mindenkor károsak. Mert ha vesztenek, ugy te verve vagy; ha nyernek, foglyuk leszesz. A' régi történetek telvék hasonló példákkal. Azonban én csak II. Juliuuál akarok maradni. Midőn ő Ferrarát el akarta foglalni, ehhez rosszabbul nem kezdhett volna, mint hogy egy idegennek kezébe adta magát. De jó szerencséje volt oka hogy rossz választásának különben kikerülhetlen káros következménye nem érte. Midőn segéd katonái Ravennánál szétverettek, előállottak a' Svajcziak, és szerencsésen, mire sem ő sem az övéi nem számítottak, megszalasztották a' győzőket. Így sem ellenei foglya nem lett, mert azok megszaladtak; sem segédkatonáié, mert ezek idegen fegyverrel győztek. A' Florencziek kevés néppel bírván, tizezer Francziát hívtak segítségül, hogy Pisát birtokukba kerítsék. Mi olly liha volt, melly nekik több bajt szerzett, mint mi őket valaha érte. A' constan-

tinápoli császár, hogy szomszédjának ellentálasson 10000 Törököt küldött Görögországba, kik a' had végével onnét visszavonulni nem akartak. És ez volt kezdete a' török szolgaságnak, mellybe Görög ország esett. A' kinek tehát szándéka: soha nem győzni, az csak segídseregeket alkalmazzon. Ezek bizonyal sokkal veszélyesbek mint azok mellyeket zsoldba fogadott. Mert azok mind együtt vannak, és mind egy id-gezen főnök alatt állanak. Ellenben ezeknek több idő és elővigyázat kell, hogy téged, ha győztesek, bántalommal illessenek; mert nem képeznek egy külön csapatot; és te vagy magad az ki őket fizeted. Ha tehát egy vezért adsz nékik, ez nem teheti magát egyszerre olly hatalmassá, hogy egy könnyen ellened támadhatna. Mind ezt összevéve: a' zsoldosoknál legveszélyesebb a' gyávaság, a' segédnépeknél a' vitézség. Azért egy bölcs fejedelmnek mindeniktől menekülni kell; és inkább győzettesék le saját katonáival együtt, mintsem hogy idegenek által győzni akarjon, mert nem is tarthatni azt valódi győzelemnek, melly idegen fegyverek által vivatik ki. Nem mulaszthatom el itt ismét Borgia Caesart mint példat hozni föl. Először Imolát és Torlit csupa francia segídseregekkel foglalta el. Azután, midőn így magát eléggé biztosnak nem hitte, az Orsiniak és Vitelliek katonáit alkalmazta, kiket zsoldjába fogadott, és olly veszélyeseknek nem tartott. De midőn ezeket is hűteleneknek ismerte meg, kiadott rajtok, 's a' maga katonái mellett maradt. Ha már a' katonák e' két nemének különbségéről akarunk igazán meggyőződni, csak arra kell nézniük, mennyire különbözött a' herczeg tekintélye, mig a' Francziák, Orsinik és Vitellik kezében volt, attól, mellyet akkor nyert, midőn mind ezek nélkül

hadakozott. Soha sem ismerték el érdemit, míg egyáltalában ura nem lett fegyvereseinek.

Csak az újabb olasz példánknál akartam maradni, de nem mellőzhetem el a' syracusi Hieront, kiról már fentebb emlékeztem. Mihelyt a' város vezérévé nevezte, állalta, hogy azon katonák, kiket zsoldba fogadtak, nem értek semmit; mert főnökeik már ugy viselték magokat, mint most a' mi olaszaink. De minthogy őket sem meg nem tarthatta, sem el nem bocsáthatta, azért mind össze vágatta őket, és a' háborút saját katonáival folytatta egyedül.

Ehhez még egy hasonlatot akarok kapcsolni az ó testamentomból. Midőn Dávid Sault megkínálta, hogy ő a' Goliáthtal meg akar vívni, Saul, hogy barátságot gerjessen benne, általadá nékie fegyvereit, pánczélát, sisakját és kardját. De Dávid azt mondá, hogy ezekkel nem sokra fogna menni, 's ellenét csak a' parittyával és botjával kívánta megtámadni. Röviden az idegen fegyverek mindenkor vagy igen nehezek, vagy igen szűkek, vagy olly tágak, hogy őket elveszted. Miután VII. Károly francia király az Angolokat elűzte, jól átlátta mi szükséges saját fegyvereivel fölkészülni, 's a' végett az egész országban lovas és gyalog csapatokat állított fel. A' fia XI. Lajos elbocsátá gyalog katonáit 's helyettök a' Svajcziakat fogadta magához. Ezen hiba, mellyet utódai is elkövettek, minden balesemények eredete, mellyek azon országot érték, mint az még mai nap is észrevehető Mert azért, hogy a' királyok a' Svajcziakat ugy fölemelték, saját népeiket alázták le: meg lévén ezek szokva a' Svajcziak mellett vívni, azt hitték nélkülök nem is tudnak győzni. Innét van az is, hogy a' Franciaák a' Svaj-

ciaikkal nem mérkőzhetnek meg, és nélkülök nem sokat tehetnek mások ellen.

A' franczia seregek részint saját, részint fölfogadott katonákból állanak; 's ezek együttvéve a' csupa segéd népeknek, vagy az egyedül zsoldba fogadottaknak is elejökbe teendők, de a' saját népeknek mindig utánnok állanak, mikép megmutatám. Franciaország meggyőzhetlen volna, ha a' VII. Károly által behozott rendet megtartja. Azonban így tesznek az emberek ha eszélyök nincs. Belekapnak valamibe, mert abban jelenleg hasznót látnak, 's ez őket elvakítja, hogy az alatta rejlő bajt nem látják, mint fentebb a' sorvasztó lázról mondtam. Azon fejedelem tehát valóban nem böles, ki a' bajt e'öbbs nem látja, mint midőn az már kitört. De kevés embereknek adatott azt előbb látni és megelőzni.

Ha a' Romai birodalom romlásának igazi eredetét keressük, úgy fogjuk találni, miszerint az onnét származott, hogy a' Gothusokat behívták. Ezáltal meggyengítették az országot, 's az erő mi ettől elvonatott a' Gothusokhoz ment által. Mindezekből az következik: hogy azon fejedelem nem biztos, kinek saját katonái nincsenek, és ugyszólván a' szürcse kegyelméből kell élnie, mert semmi sincs miáltal a' szükségben magán segíthetne. Azert a' bölcsek mindenkor azon véleményben voltak, hogy semmi sem olly gyenge és romlandó mint azon hatalom, melly nem saját alapján áll. A' saját katonák pedig alattvalóid 's polgáraidból valók, vagy azokból kiket alattvalóiddá tettél. Minden egyebek segéd népek vagy zsoldba fogadottak. Könnyű fog pedig lenni saját népedből hadsereget állitanod elő, ha azon eszközöket mellyeket előszámláltam, és különösen ha azokat használod miket Filep [nagy

Sándornak atya, valamint sok más fejedelmek és köztársaságok alkalmaztak, melyekre én általában hivatkozom.

XIV. Fejezet.

Csupán a' hadakozással kell-e foglalkozni a' fejedelemnek ?

A' fejedelemnek minden gondolatját és szorgalmát a' hadtudományra kell fordítani, azon egyetlenre, melyet érdekében áll, hogy megtanuljon. Általa tartják fen magokat született fejedelmek méltóságukban, 's ahhoz általa jutnak sokszor magán személyek. Ellenben úgy találjuk, hogy olly fejedelmek, kik inkább a' kéjekben mint a' fegyverekben gyönyörködtek, országukat elvesztették. És valóban az első eszköz annak elvesztéséhez, ezen tudományt elhanyagolni, valamint a' legjobb eszköz azt gyakorolni, hogy hatalomhoz jusson.

Sforza Ferencz magán emberből Milano hercegévé lett, mert fegyvert forgatott; és fiai hercegekből magán emberek lettek, mert a' fegyverek fáradalmaít 's terheit kerülték. A' baj, melly bizonyosan ér, ha fegyver nélkül vagy az, hogy megvettettel: mi a' legnagyobb gyalázat, melyet fejedelemnek mindenek előtt kerülni kell, mint ezt később bővebben megmutatom. Mert egy fegyveres ellenében egy fegyvertelen épen semmibe sem számítható. És az okossággal is ellenkezik, hogy az ennek önkényt és örömet engedelmeskedjék, 's egy fegyvertelen ur biztos legyen fegyveres szolgálái között. Mert lehetlen hogy azok egymás közt jó egyetértésben legyenek, kik közül

az egyik megvetést a' másik gyanut táplál keblében. Következésképp a' fejedelem ki a' katonai és hadi dolgokhoz nem ért, soha népénél nagy tekintetben nem állhat, 's reá nem támaszkodhatik. Azért szükséges 's az marad, hogy a' fejedelem egészen a' hadi gyakorlatoknak adja magát. Sőt szükséges hogy ezekben a' béke idején szorgalmasabb legyen mint magában a' háborúban. Ez két módon történhetik meg, gyakorlatilag és elméletileg.

Mi a' gyakorlatot illeti, nemcsak katonáit kell mindig dologgal elfoglalnia, hanem magának is szorgalmasan vadászatra mennie, hogy megszokjon túrni, a' helyek fekvését, a' hegyek magasságát és lejtését, a' völgyek torkolatit, a' térségek szélességét, a' folyók és mocsárok minőségét ismerni tanulja. Ebből kettős a' haszna. Először országát ismeri meg, 's hogy mikép védheti azt legjobban. Azután pedig hogy más helyek is minők, miről szinte kell valamit tudnia. Mert a' halmok, völgyek, térségek, folyók és mocsárok, mellyek például Toscanában vannak némileg hasonlítanak a' többiekhez. Egy tartomány helyzetéről tehát könnyű egy másikra következtetni. De ha egy fejedelemnek tudománya nincs, úgy hiányzik nékie a' legjelesb tulajdon, mivel egy vezérnek birnia kell. Mért azáltal tanulja meg: fölkeresni az ellenséget, táborának alkalmas helyet választani, seregeket vezetni, ütközeteket intézni, városokat ostromolni. Philopemenes, Achaja fejedelme a' régi íróktól azért dicséretetik, hogy béke idején mindig a' háborura gondolt és utazás közben barátival többször megállott 's azokat kérdezte, ha az ellenség azon halmon állna, a' mi seregünk pedig itt, mellyiknek volna előnye? Mikép férhetnének mi hozzá, 's mint támadnók meg derekasan? Mikép kel-

lene tennünk, ha vissza akarnánk vonulni? Ha az ellenség visszavonulna, mikép üldözők? Mindezen elejökbe terjesztett esetekre kihalgatta véleményöket 's azután megmondotta mint gondolkozik ő 's miért. Azért ha háborut viselt misem adhatta elő magát, mit ő előre nem látott volna.

Mi az elméletet, az ész gyakorlatát illeti, a' fejedelmeknek a' történeteket kell olvasni, hogy belőlök tanulja, mit tettek a' nagy vezérek, és honnét volt az, hogy győztek, vagy pedig vesztek. Mindenek előtt pedig némmely jeles férfiakhoz abban kell hasonlítani, hogy valakit utánozzon, ki dicsőségesen élt, a' mint olvassuk, hogy nagy Sándor Achi lest, Caesar nagy Sándort, és Scipio Cyrust utánozta. Mert ha Cyrus életét olvassuk, mikép azt Xenophon megírta, észre fogjuk venni, hogy Scipio mind azon erényeket és jó tulajdonokat, miket a' történetíró Cyrusnak adott, magáévá tette 's azok szerint cselekedett. Illy módon kell egy bölcse fejedelmnek kormányozni, a' nélkül hogy valaha béke idején henyélne, hogy ha a' szerencse megfordul, mindig készen legyen ellentállani.

XV. Fejezet.

Mi okból dicsértetnek vagy korholtatnak az emberek és különösen a' fejedelmek?

Hátra van még megvizsgálni, mikép kell a' fejedelmeknek alattvalói és barátai iránt magát viselni. Tudom hogy ezen tárgyról sokan értekeztek, és attól tartok büszkeségnek fog tulajdonítani, hogy én máskép akarok róla

szólni mint azok. De mivel szándékom azok számára irni, kik a' dologhoz értenek, véleményem szerint jobb lesz a' valóság mint a' képzelődés szerint szólnom.

Sokan képzeltek magoknak köztársaságokat 's fejedelemségeket, kik soha a' világban nem voltak, és oda nem is jutnak. Azonban olly nagy különbség van a' között a' mint valóban élünk, és a' között, a' mint kellene élnünk, hogy az, ki csak arra néz, hogy minek kellene történni és nem arra, a' mi történik, inkább vesztét segíti elő mintsem fentartását. Azért elkerülhetlen, hogy az ki magát eltökélte minden viszonyokban becsületes és jó lenni, olly sok mások között kik nem azok, előbbutóbb tönkre jut. Következőleg egyáltalában szükséges a' fejedelemnek ki maradását akarja, megtanulni, miszerint tudjon nem jó is lenni, hogy'ha ügyei ugy kívánják, magát ahhoz képest viselje. Mellőzni akarom tehát mi csak a' képzeletben létezik, és egyedül az igazhoz 's valóhoz tartom magamat. Minden embernek és különösen a' fejedelmeknek. kikről legtöbbet szoktak beszélni, mert magas állásuk őt a' figyelmezők szemének inkább kiteszi, van egy dicsérő vagy korholó mellék neve. Az egyiket bőkezűnek a' másikat fősvénynek; ezt jótékonynak azt rablónak; ezt kegyetlennek azt kegyelmesnek; ezt biztosnak azt hűtelennek; ezt asszonyosnak és gyengének; azt merésznek és bátorinak; ezt nyájjasnak azt gögösnek; ezt bujának azt szűznek; ezt becsületesnek azt csalárdnak, ezt szigorúnak azt szelidnek; azt komolynak ezt ostobának; ezt istenfélőnek azt istentelennek nevezik. Mindenki meg fogja nekem vallani, hogy valódi ereklje és kincs volna azon fejedelem, ki az elszámlált tulajdonokból csak a' jókkal birna. De mivel mind azokkal birni 's élni nem

lehet, minthogy az emberi természet azt meg nem engedi, azért a' fejedelemnek oly ildomosnak kell lenni, hogy azon gyalázatos vétkeket, mellyek miatt országát veszthetné el, kikerülje, és ha lehet a' többtől is óvakodjék. Ha pedig nem lehet, ugy nem kell különösen azzal gondolnia vagy törődnie, ha a' gyalázatos vétkekbe is bele kellene egyeznie, mellyek nélkül nehéz az országot megtartani. Mert ha jól megfontolja, ugy fogja találni, hogy az mi erénynek látszott, nékie vesztét okozta volna, ha ő alkalmazza; és hogy valami más, mi vétkeknek látszott, szerencséjének alapja.

XVI. Fejezet.

A' bőkezűségről és a' takarékoságról.

Kezdjük meg azon két első tulajdonnal, mellyet előbb említettem. És én azt állitom, hogy jó ha bőkezűnek tartatol; de ha bőkezűségedet annyira terjeszted, hogy félnek tőled, ugy az károdra lesz. Mert ha csak annyira lész bőkezű, a' mennyire az okosság szerint lenni kell, ugy bőkezűséged nem fog ismertetni, sőt az ellenkező vétkekkel vádoltatol.

Ha a' bőkezűség híre akarunk szert tenni, nem kell a' fényüzésnek semmi nemét mellőznünk. Innét jó azután, hogy midőn a' fejedelem már fogytán van, kénytelen, ha az említett hirben meg akar maradni, népét rendkívüli adóval terhelni, jószágaikat elfoglalni 's minden egyéb eszközöket előkeresni, hogy pénzt szerezhessen.

Ezáltal alattvalóinál gyűlött leszen, és szegénysége miatt mindenkinek becsülését elveszti. Az első összeütközésnél bukás veszélyében forog, mert bőkezűsége sok ellenségeket és kevés barátokat csinált nékie. Azért mihelyt más életmódot akar követni, fukarnak kiáltatik ki. Minthogy tehát a' fejedelem maga kára nélkül bőkezűséget nem gyakorolhat, azért ha eszélyes, nem kell vele törődnie ha fősvénynek nevezik. Mert ha csak idővel látják, hogyjövedelmei nékie elégségesek, hogy ellenségeinek ellentállni, sőt maga is vállalatba kezdeni bir, a' nélkül hogy e' miatt népét különösen terhelné, így mindazoktól bőkezűnek fog tartatni, kiktől nem vett el semmit, és pedig ezeknek száma legnagyobb, midőn ellenben azok csak kevesek, kik őt fősvénynek nevezik, mivel nékiek nem adja azt meg, mit őle kívánnak. Napjainkban nem láttunk senkit más nagy dolgokat művelni, mint a' kik takarékosoknak tartattak; a' többiek mind tönkre jutottak. II. Julius a' bőkezűség hírét használta, hogy a' pápai székre jusson, de midőn egyszer pápa lett, nem sokat gondolt vele, hogy azon dicsőséget tovább is bírja. Hosszu takarítgatása által annyit tett félre, hogy minden háborukhoz nem volt rendkívüli adóra szorulva. Ferdinand spanyol király semmi vállalatit nem sikeresíthette volna, ha bőkezűséget gyakorol. Tehát a' fejedelemnek ki szegény és megvetendő lenni és kényszeríteni nem akar, hogy alattvalóit kiszorolja, keveset kell törődnie a' fősvénység vádjával: mert ezen nagy véték azok egyike, mellyek őt a' thronuson megtartják.

De, azt fogják mondani, Caesar a' birodalomhoz, és sokan mások a' legfőbb méltóságokhoz bőkezűség által jutottak. Erre feleletem ez: vagy fejedelem vagy már,

vagy pedig még csak akarsz azzá lenni. Az első esetben ártalmadra van a' bőkezűség; de a' másokban szükséges hogy bőkezűnek tartassál, és azért kereste Caesar is ezen nevet, mert fejedelemmé akart lenni. De, ha miután azt elérte, tovább élt volna, és a' kiadásokat nem mérsékli, birodalmát bizonyosan elveszti vala. Mind a' mellett azt mondják, hogy sok bőkezű fejedelmek a' háborúban nagy dolgokat mi veltek. Erre csak azt válaszolom: a' fejedelem vagy maga vagy alattvalói vagyonat költi el, vagy pedig másokét. A' magáéval takarékosan kell bánnia, a' másokét pazarolnia kell, különben a' katonák nem maradnak meg nála. Nincs a' mellett semmi nehézség abból bőségesen adni, mi sem a' tied sem alattvalóidé; mikép Cyrus, Caesar, és nagy Sándor cselekedtek. Sőt az által még rettenetesb leendsz. Misem árt úgy, mintha sajátodat pazarlod el. Minél bőkezűbb vagy, annál inkább vesztesz a' kényelemből, hogy az lehess; és vagy szegény vagy megvetett leendsz; vagy ha a' szegénységtől őrizkedni akarsz, rabló lész és mindenek által gyűlölt. De ezen két dologtól: gyűlölt és megvetett lenni, kell leginkább őrizkedni a' fejedelemnek; és pedig ezen kettős veszélybe dönt a' bőkezűség mindenkor. Jobb tehát, ha az a' hire hogy igen is takarékos vagy, mi olly hiba, melly gyűlölséget nem okoz; mint ha a' bőkezűség hireért azon kényszerűségbe jutsz, hogy két kézre kelljen ragadoznod. Ez gyalázatodra válik, és mindeneknél gyűlölté tesz.

XVII. Fejezet.

A' kegyetlenségről és kegyelemről, 's ha jobb-e rettegett lenni, mintsem szerettetni?

Megvallom minden fejedelemnek szükséges a' kegyelmesség híret keresni; azonban ezen erény gyakorlatánál igen ovatosnak kell lennie. Borgia Caesar kegyetlennek tartatott: mind a' mellett az által egész Romagna lecsilapítatott, egyesitetett és más alkotmányba helyeztetett. Ha mindent jól megfontolunk, meg kell engednünk, hogy az ő kegyelme sokkal nagyobb volt, mint a' florenczi népé, melly Pistoját elpusztította, hogy a' kegyetlenség vádját kikerülje. Ha az alattvalókat egységben és hűségben kell megtartani, ne törődjék a' fejedelem a' kegyetlenség vádjával. Mert végre mégis kitűnend, hogy ő, midőn néhány lázitókat halállal büntetett, jobban cselekedett, mint azok, kik igen nagy engedékenységek által rendetlenségeket engednek lábra kapni, mikből gyilkolás 's rablás származik. Mert illy zavarok az egészet fölforgatják; de a' büntetések csak egyeseket sujtanak. Egyéb-kint egészen lehetetlen, hogy egy uj fejedelem kegyetlen legyen, mután minden uj álladalom teljes veszélyekkel. Azért szól így Virgilnál Dido, mentve uj uralkodása embertelenségét:

Res dura et regni novitas me talia oogunt

Moliri et fines late custode tueri.

Azonban még sem kell olly félnéknek lennie, hogy maga árnyékától is megijedjen; hamar ne higgyen 's ne engedje magát fölingereltetni, és az ildomosságot a' sze-

lidséggel úgy tudja egyesíteni, hogy szertelen bizodalom vigyázatná, igen nagy gyanakodás szenvedhetlenné ne tegye.

Itt azon kérdés támad: ha jobb-e szeretetni vagy rettetni? Válaszom az: hogy mindkettő szükséges volna. Hanem mivel ez igen nehéz, 's a' kettő közül választani kell, azért biztosabb ha félnek tőled. Mert minden emberek hálátlanok, változékonyak, képmutatók, félénkek, önzők. Mig jót tész velök 's reájok nem szorulsz, fölajánlják vagyonukat, életüket 's gyermekeiket. Mindenök tied. De ha szerencséd megfordul, úgy ők is elfordulnak tőled, 's te elveszel, mert szavoknak hittél 's jobb biztosítékot nem szereztél. Mert mind azok kiket úgy vetél meg 's nem lelki nagysággal nyertél részedre, méltó hogy inkább ellenségeid legyenek mint barátaid, következőleg inség esetén reájok számítani nem lehet. És az emberek kevésbé is ovakodnak azt megbántani kit szeretnek, mint azt, kitől félnek. Mert a' szeretet csak a' lekötelezettségnek egy bizonyos kapcsa által tartatik fenn, mit az egyáltalában elégedetlen emberek mindannyiszor széttépnek, valahányszor érdeküket máshol lelik föl; elegenden a' félelem a' nehézségektől aggodalom által tartatik fenn, a' mi soha nem szűnik meg. A' félelem tehát mellyt a' fejedelem magaj iránt gerjeszt, olyan legyen, hogy ha már nem szeretik legalább ne is gyűlöljék. E' kettőt egyesítheti, ha csak tartózkodik alattvalói vagyonához 's asszonyaihoz nyulni. Ha néha kényszerülve van is valakinek életét vetetni, azért nem kell ennek előbb megtörténni, mig okait nem igazolta. Kiváltképen pedig nem kell annak vagyonából semmit elvennie. Mert az ember előbb elfeledi atya halálát, mint öröksége vesz-

teségét. Mihez járul, hogy soha nem hiányzik az ok másét elvenni, azonban vérontásra már ritkábban nyílik alkalom.

De ha a' fejedelem nagy hadi sereget vezérel, nem kell legkevésbé is vele gondolnia, ha kegyetlennek hirdettetik, mert ezen eszköz nélkül serege nem tartathatik egységben 's olly állapotban, hogy valamihez foghasson. Hannibálnak csudalatra méltó tettei közé számítják azt is, hogy egy nagy és különféle népekből álló hadsereget idegen tartományba vezetett, és még sem támadt köztök legkisebb mozgalom ellene sem jó sem bal szerencséjében. Mit nem lehet más oknak tulajdonítani, mint rendkívüli szigoruságának, mi többi erényei mellett katonáinál tiszteletet és félelmet eszközölt iránta; de e' nélkül a' többi mind nem használt volna nékie. Mégis ugy találjuk, hogy meggondolatlan írók, egy részről csodálják tetteit, de más részről azoknak fő okát kárhoztatják. Pedig hogy többi erényei mit sem használtak volna nékie, az is mutatja, hogy Scipiónak katonái, noha ó maga idejében, sőt minden időkben olly híres vezér volt, ellene Spanyol országban föltámadtak. Ő ezt csupán nagy szelidségének tulajdonithatta, minél fogva katonáinak több szabadságot engedett, mint a' melly az igaz hadifenyitékkel megfér. Azért Fabius Maximus köztanácsülésben szemére is vetette, hogy elrontotta a' katonákat. Tisztjei közül egyik rosszul bánt a' Locrensiekkel, 's ó még sem büntette meg; olly engedékeny volt. Quintus Metellus senator azt mondta mentségeül: hogy vannak emberek, kik inkább tudják magát kerülni a' hibát, mint mások hibáit megbüntetni vagy jóvá tenni. És az bizonyos is, hogy Scipio idővel minden becsületét és dicsőségét elvesztette volna, ha magát egy fejedelemségben hasonlóan viseli;

most azonban hibája nem jött napfényre, sőt még becsületére vált, mert köztársasági kormány alatt élt.

Ebből azt következtetem, hogy mivel az emberek saját vonzalmuk szerint szeretnek, ellenben a' fejedelem akaratja szerint félnek; a' bölcs fejedelemnek tehát arra kell építeni, mi általában tőle, és nem arra, mi egy másiknak hajlamától függ; e' mellett azonban óvakodnia kell, hogy maga ellen ne gerjessen gyűlöletet.

XVII. Fejezet.

Mikép kell a' fejedelemnek szavát tartani?

Mindenki tudja, mi dicséretes a' fejedelemben, ha szavatartó, és ravasz kitérések nélkül az egyenes uton jár. Azonban korunk tapasztalásai megtanítottak, hogy csak azon fejedelmek vittek nagy dolgokat végbe, kik a' szavatartással igen sokat nem gondoltak, és másokat megtudtak csalni; hogy ellenben azoknak végre rosszul ment dolga, kik a' kötelességhez szorosán ragaszkodtak. Azért tu'ni kell; hogy a' küzdésnek két módja van; törvényekkel vagy erőszakkal. Amaz emberekhez illő, ez vadállatokhoz. De mivel az sokszor nem elégséges, azért ehhez is kell nyulni. Tehát a' fejedelemnek szükségkép kell ember és állat szerepét játszani tudni. Ezt a' régiek egy képlet által akarták tanítani, midőn elbeszéli, hogy Achilles és több más fejedelmek Chiron Centaurushoz adattak nevelés végett. Ezzel azt akarták mondani, hogy mivel a' tanító félig ember és félig állat volt, tanítványinak is mind

a' két természetet föl kelle venni, mert az egyik a' másik nélkül sokáig meg nem állhatna.

A' fejedelemnek, ki állati szerepet akar játszani, ehhez a' rókat és oroszlánt kell például választania, mert az oroszlán nem ovja meg magát a' törtől, és a' róka nem a' farkastól. Szükséges tehát hogy róka legyen, miszerint a' tört észrevegye, és oroszlán, hogy a' farkasok rettegjenek tőle. Azok kik csak oroszlánok akarnak lenni, nem értenek a' dologhoz. Következőleg az ildomos fejedelemnek nem kell szavát tartani, ha az kárára lenne, és ha az ok többé nem létezik melly szava adására birta. Ha minden emberek jók volnának, ugy ezen szabály hasztalan volna. De mivel mind roszak 's hasonló esetben irántad szinte nem tartanak meg szavokat, azért neked sem szabad irántuk megtartanod. És nem is fogsz soha ürügyben fogyatkozni, hogy visszalépésedet elszépitسد. Csaknem számtalan példákat hozhatnék föl, 's megmutathatnám mennyi ígéretek és szerződéses szegettek meg hűtelen fejedelmek által, kik között azok, kik a' rókát jól tudták játszani, legjobban jártak. De tudni kell a' rókát tettetés és képmutatás által jól elrejtteni. Mert az emberek olly együgyűek 's annyira megszoktak a' jelen szükséghez alkalmazkodni, hogy a' ki csalni akar, mindig talál olyanokra, kik magokat meg hagyják csalni.

Az ujdón példákból egyet el nem mulasztatok. VI. Sándor pápa egész életében nem tett egyebet, mint hogy csalt. Senki nem birt nagyobb mértékben azon tehetséggel, mikép lehet mást reábeszélni. Soha senki sem ígért valamit olly nagy esküvésekkel, és mégis nem tartott meg olly kevéssé, mind a' mellett minden csalásai jól sikerültek nékie. Olly jól megtanulta ezen mesterséget és

olly jól tudta, hol kelljen az embereket megtámadni. Tehát nem szükséges hogy a' fejedelem a' fent előszámlált tulajdonokat valóban mind bírja, hanem elégséges, ha csak úgy látszik mintha bírná. Szükség hogy kegyelmes, hű, udvarias, őszinte, és istenfélőnek láttassál; azonban annyira uralkodjál magadon, hogy ha kell mind ezek ellenkezőjére is képes légy. Helyesen tessez tehát föl: hogy a' fejedelem és különösen az új fejedelem nem teheti mind azt, a' miért az embereket jónak nevezik, mert országos ügyei sokszor kényszerítik szavát és hitét megszegni, és a' szeretet, az emberség és vallás ellen cselkedni. Azért lelkületét a' szerint kell forgatnia, mikép a' szerencse szele fúj, a' nélkül hogy a' jótól előbb eltávoznék, míg csak az lehetséges; azonban ha kell, tudjon aggodalom nélkül rosszat is tenni. Egyébkint törekednie kell a' fejedelemnek, hogy semmit se beszéljen, mi a' fent említett öt tulajdonokkal meg nem egyező. Ugy hogy annak ki őt látja és hallja, el kelljen hinnie, hogy az maga a' jóság, hűség, udvariasság, őszinteség, és vallásosság. Ezen utolsó tulajdont különösen külsőleg kell mutatnia. Mert az emberek általában inkább ítélnek a' szemek mintsem kezek után: minthogy mindenkinek szabadságában áll látni, de érezni csak keveseknek. Mindenki látja minek mutatkozol, de csaknem senki sem tudja, hogy mi vagy valódilig: és a' kisebb számnak nem szabad az ország méltóságát képviselő többség ellen szólani. És minden emberek cselekedeténél, különösen a' fejedelmekénél, kiknek birájuk nincs, csupán a' sikerre nézünk. A' fejedelemnek tehát csak arra kell ügyelni, mikép tartsa meg országát. Mindazon eszközököt, mellyeket e' végre használ, helyeselni fogják min-

denkor, 's őt az egész világ dicsérendi. A' sokaság csak a' külsőséghez tartja magát, 's az ügyet csak sikere után ítéli meg. Pedig a' világon alig van más mint a' sokaság, mert a' kisebb szám csak akkor szerepel, midőn a' többség nem tudja hova határozza el magát. Korunkban él egy fejedelem, kit megnevezni nem igen lehet, 's ki mindig csak békérül 's jóhiszeműségről papolt, de ha ő e' kettőt mindig megtartja, úgy becsületét és országit bizonyosan már rég elvesztette volna.

XIX. Fejezet.

Kerülni kell a' megvettetést és gyűlöltetést.

Miután a' fejedelem legfontosb tulajdonairól külön értekeztem, a' többit, hogy rövid legyek, ezen általános czim alatt akarom összefoglalni: ovakodjék a' fejedelem mindenek előtt attól, mi gyűlöltté és megvetetté tethetné; ha ezt cselekszi, minden veszélyen kívül leend. Mi sem teszi gyűlöltebbé, mint fentebb megmutattam, mintha alattvalói vagyonát vagy aszszonyait veszi el. Ellenben örömmel lesznek vele, ha ezektől tartózkodik. Aztán nincs más teendője, mint hogy némelly nyugtalan fejek nagy-ravágyását kielégitse, kikkel hamar végezhet. Megvetett lesz, ha változékony, könnyelmű, asszonyos, kicsin lelkű, és határozatlannak tartják. Ezen hibáktól tehát, mint mind annyi szirtektől ovakodnia kell; ellenben mutasson nagy-lelkűséget, bátorságot, vitézséget és komolyságot tetteiben. Ha alattvalói külön ügyeiről gondoskodik, fölöttük úgy kell ítélnie, hogy határozata visszavonhatatlan legyen, és senki se merészelje vagy remélje őt megcsalhatni, vagy más határozatra birhatni. Azon feje-

del-m, ki így áll, mindenkor nagyra fog becsültetni, 's ezen becsülés lesz oka, hogy egy könnyen ellene nem szövethetnek, hogy az idegenek sem támadják meg örömet, különösen ha tudják, hogy alattvalói tisztelik. Mert a' fejedelemlnek mindig két oldalról kell valamitől félni; az egyikről alattvalóitól, a' másiktól idegenektől. Ezek ellen jó fegyverek és jó barátok által védi magát; és ha azokkal bir, ezek nem hiányzandnak nékie. Maga országában is mindenkor békében lesz, ha csak titkos szövethetés azt meg nem zavarja, és a' kül viszonyok is szinte békések maradnak. Ha a' külföldiek akarnának is mozogni, de ha a' fejedelem folyvást úgy mutatkozik, mint megmondtam, ellent bir nékiek állni, mint ennek a' spartai Nabisban példáját adtam.

A' mi pedig az alattvalókat illeti, ha kívülről mitől tartani nincs, de belülről félni lehet, hogy ők titkon a' fejedelem ellen egyesülnek, úgy ennek a' fejedelem eléggé elejét veheti, ha mindent kikerül, mi őt gyűlöltté és megvetetté tehetné, minek szükséges voltáról fentebb eléggé szóltam. Mert azok kik ellene összeesküdni akarnak, közönségesen ezt hiszik, hogy halálával a' népen segítve lesz; és illy veszélyes merénylethez nem fognának, ha azt hinnék, hogy a nép őt nem örömet veszténé el. És a' tapasztalás megmutatta, hogy bár mi sok összeesküvések voltak, csak keveseknek lett jó kimenetele. Mert az, ki illy módon lép föl a' fejedelem ellen, nem lehet maga egyedül. Azok kikkel szövethetik, olly egyének, kiket elégedetleneknek tart. De mihelyt gondolatodat egy elégedetlennel közlöttesd, eszközt adsz kezébe, magának nagy jutalmat nyerhetni. Ha tehát itt a' szerencsét látja, mi olly bizonyos, mintha már kezében volna, amott pedig

csupán veszélyt szemlél, úgy a' fejedelem kérlelhetlen eljenségenek vagy a' te rendkívüli barátodnak kell lennie, hogy hallgasson. De hogy röviden szóljak, véleményem szerint az összeesküvők részén csupán tudatlanság, vetélkedés, 's a' bűnhődés félelme van. Ez pedig minden bátorságukat elveszi. Ellenben méltóság, törvények, barátok 's szövetségesek mind a' fejedelem részén vannak. Ha ehhez még a' népek vonzalmával is bír; úgy lehetlen hogy valaki olly vakmerő legyen, miszerint ellene összeesküdjék. Mert a' lázadóknak soktól kell félniök mielőtt fölléphetnének, azután még löbb baj fenyegeti őket, mert a' nép ellenök van, 's ők sehol sem tudnak menekéket találni.

Igen sok példáit hozhatnám föl ennek, de elég legyen egy, mi napjainkban történt. Bentivoglio Hannibal, a' mostaninak nagy atya, Bologna hercege, a' Canneschiek által megöletett. És a' nép mindjárt feltámadt 's nem hagyott egy Canneschit sem életben, olly igen szeretettek a' Bentivogliok Bolognában. Midőn nem volt többé közülök egy sem, ki az álladalmat kormányozhatná, mert Hannibal fia még bölcsőben volt, Bologna úgy hívott meg egyet, ki, mint mondák, Florenczben tartózkodott, és addig csak mint kézműves gyermeke tekintetett, és mind addig reá bizta a' közügy vezetését, mig Hannibal fia olly korba jött, hogy maga kormányozhata. Ebből én azt következtetem, hogy a' fejedelmeknek nem kell aggodni az összeesküvés miatt, ha a' népek hajlamát bírja, ellenben mindentől félnie kell, ha gyűlöltetik. Azért ildomos fejedelmeknek 's jól elrendezett országoknak mindenkor fő gondja volt, a' népet elégedettségben tartani, és a' nagyokat el nem kedvetleníteni.

Frankhon illy jól rendezett ország: és azon jeles dolgok közt, mellyek a' király biztossága 's a' nép szabadsága fentartására rendelvek, kétségkívül a' legjobb a' parlament tekintélye. Mert jól tudván az, ki ezen országnak illy alkotmányt adott, minő erős a' nagyok dicsvágya és gőgje 's azért mi szükséges őket féken tartani; ellenben meg akarván őket a' nép gyűlölete ellen is őrzeni, melly a' tőlök való félelmen alapult: azért nem találta tanácsosnak hogy a' király maga avatkozzék ebbe, attól tartván, hogy az a' nagyoknál, ha a' népnek sokat enged, és a' nép-nél ha a' nagyoknak sokat elnéz, gyűlöltté tenné magát. Azért egy harmadikat állított bíróul, hogy a' nagyok viszártóztassanak és a' kicsinyek védessenek, a' nélkül hogy a' fejedelem az egyiktől vagy másiktól kellemellenséget szenvedne. Ebből megtanulhatják a' fejedelmek, hogy a' kegyelem gyakorlatát magoknak tartsák fenn, de a' büntetéseknek 's mind annak mi elégedetlenséget okozhat, elrendelését tisztviselőikre bizzák. A' fejedelemnek ugyan a' nagyokat is becsben kell tartani, de úgy, hogy e' miatt a' nép gyűlöletét magára ne vonja. Erre talán ellenvetésül fogják tenni, hogy azon események, mellyek több romai császárokkal történtek, mindannyi példák véleményem ellen; minthogy némelleyek birodalmukat, sőt életüket is elvesztették, noha magokat igen jól viselték. Hogy erre alaposan megfeleljek, meg akarom vizsgálni Marcus philosophus 's fia Commodus, Pertinax, Julianus, Severus, Antoninus, Caracalla, Macrinus, Heliogaballus, Alexander és Maximus tulajdonságait. Ebből kitünend, hogy a' mit én mondtam 's mi velök történt szinte egymással összeegyezök. Mellesleg a' fölött is elmondom nézetimet, a' mi tetteikről megjegyzendő.

Először figyelni kell arra, hogy míg más fejedelmeknek csak a főrendek nagyravágyását és a nép széleyeit kelle kielégíteni, a római császároknak még egy harmadik nehézséggel is kelle küzdeni, tudniillik a katonák kegyellensége és pénzsomjával. És mivel a katonákat 's népet nehéz kielégíteni, azért ebből sok császároknak veszte támadt. Ez a békét szereti 's azért csendes 's erkölcsös fejedelmet akar. Azok pedig háborúskodó, kegyetlen, büszke 's ragadozó urat kívánnak. Ilyennek kellett lenni a fejedelemnek, ki a római legióknál kedvességben akart állani, hogy kettős zsoldot kapjanak, 's így fősvénységüket kielégíthessék. Ha tehát a császárnak nem volt annyi tekintete vagy ügyessége, hogy mind a két részt zabolán tudta tartani, úgy veszve volt mindenkoron. Mivel pedig a legfőbbek közülök és különösen azok, kik magán életből léptek a thronra, igen jól tudták, mi nehéz mind a két rész barátságát megnyerni, azért a katonák részére állottak, és nem igen tartózkodtak a népet megbántani, és ez szükséges is volt. Mert ha egyszer elkerülhetlen hogy a fejedelem valakitől gyűlöltesék, úgy csak arra kell ügyelnie, hogy minél kevesebektől, és ha ez lehetlen, teljes hatalmával azon dolgozzék, hogy ne a legerősb párt legyen gyűlölője.

Azon császároknak, kik új emberek voltak, rendkívüli kedvezésre volt szükségök, hogy magokat fentarthassák. Nem csuda, hogy inkább tartottak a katonákkal mint a néppel, 's ez mégis csak annyira volt hasznukra, a mennyiben azok szeretetében magokat fen tudták tartani vagy nem.

Pertinax és Alexander azért veszítették el életüket, mert szelid, igazságszerető 's kegyellenséget gyűlölő volt

mindenik. Marcus életében és halálában nagy tiszteletben tartatott, mert ő úgy öröklötte a' birodamat, 's azt sem a' népnek sem a' katonaságnak nem köszönte. Ő erényeiért is nagyrabecsültetett; és úgy tudta elintézni, hogy mind a' két párt korlátai között maradt, 's ő sem gyűlöletet sem megvetést soha maga ellen nem támasztott. De Pertinax mindjárt uralkodása elején megöletett. Mert a' katonák, kik a' Commodus alatt szerzett önkényes szabadságot megszokták, a' rendes élelhez nem tudták vagy nem akarták magokat alkalmazni, mellyet az behozni igyekezett. Ehhez még öreg is volt, 's akaratok ellen lett császárrá 's ezért mind megvetett mind gyűlölt vala. Megjegyzendő még itt: hogy mind jó mind rossz által lehetni gyűlöletessé. Azért a' fejedelem, ki országát meg akarja tartani, sokszor van kényszerülve jót nem tenni. Mert ha azon párt, mellyre szükséged van, legyen az a' népé, a' katonáké vagy a' nagyoké, meg van romolva, szeszélyét követned kell, 's akkor nem áll szabadságodban jót tenni.

Lássuk most Alexandert, kiról az mondatik, hogy kormányzatának tizennégy évei alatt senkit törvényrendelete nélkül ki nem végeztetett. Mind a' mellett megvetés érte, azon ürügy alatt, hogy elasszonyosult 's magát annya által hagyta igazgatni; 's katonái által meg is öletett.

Ellenben Commodus, Severus, Caracalla, és Maximinus szerfölött kegyetlenek voltak, 's a' népen, hogy a' katonákat kielégítsék, minden kigondolható erőszakot és lántalmat elkövettek; mégis mind nyomorutul veszték el; kivéven az egy Severust, kinek kormányzata, noha általa a' nép terheltetett, szerencsés volt, mert ő olly

sok jeles tulajdonokkal birt, mik a' népnél csudálatot, a' katonáknál szeretetet és tiszteletet gerjesztettek iránta. De mivel tettei egy új fejedelemhez nagyok voltak; meg akarom néhány szóval mutatni, mint vette ő fel a' róka és oroszlán természetét, mikről fentebb szóltam, azt állítván, hogy a' fejedelemnek szükséges ezeket fölvenni.

Severus észrevette Julianus császár gyávaságát, 's azért reá birta a' hadsereget, melyet akkor Illyriában kormányzott; hogy Romába menjen és Pertinax halálát megboszulja, ki saját testőre által öletett meg. Ezen ürügy alatt, egyébkint legkevésbé sem mutatva, hogy magának kedve volna császárrá lenni, oly sietve ment Romába, hogy seregével már Olaszországban volt, még mielőtt tudatnék, hogy elindult. Mihelyt Romába érkezett, Julianust megölette, 's a' Senatus által csupa félelemből császárrá választatott. De két akadály állott utjában hogy az egész birodalmat hatalmába kerítse; Azsiában Pescennius Niger, ki a' legiókat vezérelte és a' császári czimet fölvette; nyugoton pedig Claudius Albinus, ki szinte császárrá lenni törekvék. Mind a' kettőt egyszerre megtámadni veszélyes volt, azért elhatározá magát az egyiket megcsalni, a' másikkal megküzdni. Irt tehát Albinusnak hogy a' Senatus őt császárrá választotta, 's ő Albinust társául ohajtja az országlásban, mit azonnal életbe is akar léptetni, megadván nékie a' császári czimet; mit Albinus gyanutlanul el is fogadott. De miután Severus legyőzte Nigert 's életétől megfosztotta, 's keleten a' nyugalom helyreállított, visszament Romába 's panaszkodott Albinus hátlansága ellen; ki, mint mondá, élete után törekszik, a' miért is kényszerítve látja magát Galliába menni, a' mit meg is tett 's ott azt életétől és tartománytól megfosz-

totta. Ha ezen eljárást közelebbről szemléljük, ugy benne az oroszán kegyetlenségét 's a' róka ravaszságát világosan észrevehetjük. Ugy fogjuk találni, hogy Severustól mindenki félt és katonái nem gyűlöltek; 's többé nem csodáljuk mikép tarthatott meg egy uj fejedelem oly nagy birodalmat; minthogy nagy tekintélye mindig védte a' gyűlölet ellen, mit rablása iránta gerjeszthetett.

Caracalla a' fia szinte sok jelességgel birt, mi őt a' nép előtt hámuttá 's a' katonáknál kedvelté tette. Ő katona volt, fáradhatlan, az elpuhultságnak 's könnyelmű életnek ellensége: ez az egész hadsereg szeretetét megnyerte nákie. Hanem e' mellett oly vad és kegyetlen volt hogy csaknem egész Romát 's Alexandriát vérpádra vitte. Ez mindenek sőt saját tisztjei előtt is meggyűlöltette, ugy hogy végre egy kapitány hadai közepette leszúrta. Itt megjegyzendő, hogy illy gyilkolás előtt, mely makacs elszántsággal követték el, egy fejedelm sem biztos minthogy mindaz ki nem gondol a' halállal, ura a' fejedelem életnek. De minthogy az ritkaság, azért nem is kell a' fejedelemnek miatta sokat aggódni, 's csak arra kell ügyelnie, hogy azok közül kik udvaránál vagy országos dolgokban szolgálják, senkit érzékenyen meg ne bántson. Caracalla abban hibázott, hogy testőrségénél oly kapitányt tartott meg, kinek testvérét gyalázatos halállal végeztette ki, 's kit magát is naponkint fenyegetett; a' mi végre életébe került.

Commodusnak, hogy a' kormányt a' nép 's katonák meglegedésére vezesse, csak atya nyomdokin kellett volna járni. De mivel kegyetlen 's baromi volt, 's csupán rablásból akart élni, katonáinak minden lehető szabadságot engedett. Állását annyira elfeledé, hogy a' vivőkka

nyilvános küzdhelyen kiállott, 's igen sok illetlen dolgokat követelt el, miáltal a' katonáknál megvetetté lón, 's minthogy már a' nép ugyis gyűlölte, az ez által okozott összeesküvésben elveszté életét.

Miután a' katonák Alexandert megölték, kit, mint mondám, asszonyosnak tartottak, helyébe egy nagy katonát tettek, Maximinust. Azomban ez sem sokáig tartotta meg a' kormányt, mert ez is hasonlóan megvetést és gyűlöletet vont magára. Alacsony származása miatt általánosan megvetetett; mert mindenki tudta, hogy Thraciában pásztor volt. A' kegyetlenségek, miket helytartói Romában 's a' birodalom minden más helyein elkövettek, mielőtt ő azt birtokába vehette volna, azt okozák, hogy őt magát is kegyetlennek tartották. Azért Afrika, Roma, 's egész Italia csupa félelemből 's gyűlöletből összeesküdtek ellene, miben saját katonái is részt vettek, kik Aquileja ostroma 's az ő kegyetlensége miatt megunták 's annál bátrabban megölték, mert látták, hogy az egész világ gyűlöli.

Heliogaballus, Macrinus 's Julianusról nem akarok szólni. Ezeknek hamar vége lett mert nem volt más rajtuk, mint mi őket gyűlöltté teheté. Befejezésül még csak ezt akarom fölhozni. Korunkban nem annyira szükséges a' fejedelmeknek a' katonákat kimélni 's barátságukat megtartani. Egyiknek sem levén oly hadserege, melly a' tartományokban oly erősen állana, mint az a' romai birodalomban történt. Itt szükségesebb volt a' katonákat mintsem a' népet kielégíteni; mert ennek nem volt az a' hatalma melly annak. Napjainkban szükségesebb hogy a' fejedelem a' népnek mintsem a' katonáknak kedvezzen, mert az hatalmasb. Csak a' török és aegyptomi sultánt veszem

ki. Azt, mert tizenkét ezer gyalog 's tizenöt ezer lovas katonát tart, kiktől országának biztossága 's hatalma függ, kiknek kedvezését tehát elkerülhetlenül szükséges fentartania. Ezt pedig, mert országa egészen a' katonák kezében 's így kényszerülve van, azokkal barátságban lenni, a' nélkül hogy a' néppel törődnék.

A' zultán országa minden egyéb fejedelemségektől különbözik 's hasonló a' pápához. Mert az elhottat nem fiai követik a' kormányzásban, hanem azok, kik a' nagyok által választatnak. Minthogy ezen szokás már igen régi, azért ezen fejedelemség szintén úgy mint a' pápaság ujnak nem nevezethetik; mert itt azon nehézségek épen nem fordulnak elő, mik az új álladalmaknál mutatkoznak. Ha a' fejedelem új is, mind a' mellett úgy tekintetik, mintha országát úgy örökléné, mert a' kormányforma régi.

De hogy ismét a' dologra térjek, reményelem, annak jól meggondolása után, mit előadtam, észrevehető, miszerint a' nevezett császárok bukását a' gyűlölet és megvetés szülte, 's által fogják látni annak is okát, miért lett majd egyiknek majd másiknak szerencsétlen vége, a' mint vagy így, vagy amugy működött. Pertinax és Alexander új fejedelmeknek mit sem használt, sőt ártott hogy Marcust egy örökös fejedelmet akartak utánozni, 's így Caracalla, Commodus és Maximinusnak sem sikerülhetett, hogy Severus nyomdokait akarták követni, mert nem bírtak ahhoz való ügyességgel.

Azon fejedelem tehát, ki még országában új, nem veheti magának Marcus tetteit például, nem is szükséges hogy Severust utánozza. De szükséges, miszerint ettől a' megkivántató tulajdonokat, hogy fejedelemmé legyen, at-

tól pedig azokat tegye magáévá, mellyek a' fej-delemnek a' már jól elrendezett 's biztos országot megtartani alkalmasok.

XX. Fejezet.

Ha a' várak és több más dolgok mikhez a' fejedelmek sokszor folyamodtak, hasznosak-e vagy nem?

Némelly fejedelmek az által biztosították magoknak országukat, hogy alattvalóikat lefegyverzették, mások a' városokat egymás ellen izgatták 's el'enségeskedésben tartották. Némellyek készakarva ellenségeket csináltak magoknak; mások azokat törekedtek részökre megnyerni, kik nekik uralkodásuk kezdetén gyanusak voltak. Némellyek várakat építettek, mások a' létezőket is lerontották. Mindezekről bizonyosat mondani nem lehet, ha csak minden ország állapotát különösen tekintetbe nem vesszük; 's azért a' mennyire a' tárgy megengedi csak általában akarok róla szólni.

Még soha sem láttuk, hogy egy új fejedelem alattvalóit lefegyverezte volna; hanem hogy mindenkor fölfegyverzé, ha fegyvertelenül találta. Mert ha őket fölfegyverzi, úgy a' fegyverek mind övéi. Azok kik gyanusak előtte, hűvé lesznek; azok, kik hűei voltak, megmaradnak, 's alattvalói mindenben részére állanak. Minden alattvalóidat ugyan nem fegyverezheted föl: de ha csak azokkal jól bánol, kiket fölfegyverzel, a' többiek miatt biztos lehetsz. Azok, kiket fegyverben tartasz, elsőbb-

ségökért le vannak kötelezve irántad, a' többiek pedig kimentenek, mert azt hiszik, hogy azok, kik a' legnagyobb veszélyeknek vannak kitéve, a' legtöbb érdemekkel is birnak. De ha lefegyverzed őket, úgy megbántod, 's okot adsz nékiek azt hinni, hogy nem bíztál bennök, mi könnyen alkalmat adhat gyűlöletre. Minthogy pedig fegyver nélkül nem lehetsz, idegen népeket kell zsoldba fogadnod, min-k káros és hasznos voltát már előadtam. Ha azok még oly jók is, még sem fognak hatalmas ellenségek 's gyanus alattvalók ellen soha eléggé védehetni.

Ezen okból új fejedelmek új országokban mindenkor saját katonákat tartottak. A' historia ennek számtalan példát adja. De ha új tartományt szerzesz magadnak 's azt öröklött országgal egyesíted, akkor szükséges új alattvalókat lefegyverzened, kivévn azokat, kik már előre kijelentették, hogy veled akarnak tartani. És még ezeket is el kell idővel erőltetened, 's úgy megtörnöd, hogy egész hatalmad saját katonáidon nyugodjék, kiket öröklött országban tartasz. Őseink 's különösen azok, kiket korunkban a' legildomosbagnak tartottak, magoknak azt tették szabályul, hogy Pistoját megtartani belső meghasonlások; Pisát megtartani pedig várak szükségeseek. Ezért némelly városokban élesztették is a' vizályokat, hogy annál könnyebben megtarthassák azokat. Ez jó vala ugyan azon időkben, midőn egész Italia mintegy mérlegen volt; de napjainkban nem hiszem hogy hasznos legyen. Mert azonkívül hogy a' megszakadások nem jók, az illy meghasonlott városoknak el kell veszni, ha az ellenség megtámadja; mert a' gyengébb párt mindenkor az ellenséghez csatlakozik, és a' másik többé nem bír ellentálni. A' Velenceiek szitották a'

városokban a' Guelfek 's Gibellinek pártját, 's bár össze-
 ütközni nem engedék, egyenlenségöket fenntartották,
 hogy ez által őket foglalkodtassák, 's azok ellenök ne
 egyesüljenek. De idővel ez kárukra szolgált. Mert miután
 Vailánál megverettek, egyik párt letette álarczát, 's el-
 vette egész tartományukat. Látszik, hogy hasonló mód
 elgyengíti a' fejedelmet, 's a' hatalmas illy meghasonlá-
 sokat nem fog megengedni: mert béke idején ugyan fog-
 lalkodtatják az alattvalókat, de háborúkor annál többet
 ártanak is nékie.

Ha a' fejedelem az elébe gördített nehézségeket le-
 győzi, kétségtelenül nagy lesz. Látjuk is, hogy ha
 a' szerencse egy új fejedelmet, kinek több tekintélyre
 van szüksége mint az örökösnek, nagyvá akár tenni, el-
 lenségeket támaszt ellene; 's ezáltal bátorságát és éber-
 ségét gyakorolja, hogy illy lépcsőkön a' hatalomnak leg-
 főbb fokára emelkedhessék.

Ez okból sokan azon véleményben vannak, hogy a'
 böles fejedelemnek, ha alkalma van, magának kell el-
 lenségeket csinálni, hogy hatalmasb 's tiszteltebb legyen,
 midőn őket elnyomja. A' fejedelmek, és különösen az új
 fejedelmek azokat hübbeknek találták 's azoktól több hasz-
 nuk volt, kik kormányuk kezdetén gyanusak voltak, mint-
 sem a' kikre leginkább támaszkodtak. Pandulphus Petrucci
 sienai herczeg, inkább azok által kormányozta álladal-
 mát kik előtte gyanusok voltak, mintsem másokkal. Mint-
 hogy azonban ez a' körülményekhez képest változik, azért
 csak a' következőt jegyzem meg: ha azok, kik kezdetben
 a' fejedelem ellenségei voltak, önfentartásukért védelmére
 szorulnak, úgy mindenkor könnyen megnyerheti őket a'
 fejedelem, 's ezek hozzá annál hübbek lesznek, mert szol-

gálataik által azon rossz véleményt, mellyben irántuk volt, el akarják enyésztetni. A' fejedelem tehát jobb szolgálót nyer tőlök, mint másoktól, kik kegyelmét olly szorgalmasan nem keresik, nem levén tőle mit félniök. Itt nem mulaszthatom el azon fejedelemnek, ki országát alattvalói jóakaratójából nyerte, lelkére kötni, hogy jól figyeljen azon indokokra, mellyekért ahhoz segítették: ha nem tették-e azt inkább az előbbi kormány elleni gyűlöletből, mint ő iránta való hajlamból. Ez utóbbi esetben igen nehéz lesz őket nékie barátiul megtartani, mert lehetlen lesz őket kielégíteni. Ha a' régi és új példákat tekintli, úgy találá adja, hogy sokkal könnyebb azok barátságát megnyerni, kik az előbbi kormánnyal megelégedtek, következőleg az ő ellenei voltak, mintsem azokéit, kik, mivel amazal nem elégedtek meg, azért lettek az ő barátivá és segítették, hogy uralkodásra jusson.

Némelly fejedelmeknek az volt szokása, hogy erősségeket építettettek a' lázadókat féken tartani 's egyszersmind a' lázadás első megrohanását kitartani. Én dicsérem ezen módot, meit már a' régieknél is divatozott. De jelen korunkban Vitelli Miklós Citta di Castelló-nál két kis várat azért rontatott le, hogy ez a' helyet megtarthassa. Ubaldus Gu'do urbinói herczeg az ő tartományát, miből Borgia Caesar által üzetett ki, alig nyerte vissza 's benne minden várokat azonnal lerontatott, mert bizonyos volt arról, hogy nem fogja ismét olly könnyen elveszteni, ha nem leszen többé benne semmi vár, A' Bentivogliók hasonlót tettek Bolognában, miután ismét oda visszajutottak. A' várak tehát hasznosak vagy nem, a' minők a' körülmények; 's ha egy részről segítségre vannak a' másíkról ártanak. A' fejedelem, kinek inkább kell alattvalóitól mint

idegenektől félni, apró várakat építesse: de ha inkább idegenektől mint övétől kell félnie, úgy nélkülözheti azokat. Azon vár, melyet Sforza Ferencz Milanóban épített, többet ártott a' Sforza háznak 's még többet fog ártani, mint bármi rendetlenség azon álladalomban. A' legjobb vár tehát a' nép szeretete. Mert ha az gyűlöl, nem vagy minden erősségek mellett sem biztos; és előbb bizonyosan nem nyuland fegyverhez, míg kívülről segítsége nem lesz. Ugy találom, hogy más fejedelemnek korunkban nem használtak a' várak, kivéven a' Forli grófnót. Az igaz, hogy ennek miután férje Hieronimus gróf meghalt, arra szolgált vára, hogy bele vonulhatott, Milanóból a' segítséget bevárhatta, 's így tartományát ismét visszanyerhette, azonban a' körülmények akkor még nem engedték meg külfejedelmeknek, hogy a' népnek segítségére jöhessenek. De midőn azután Borgia Caesar által megátmadtatott, 's alattvalói annak részére állottak, tapasztalá, hogy népe szeretete hasznosb lett volna nékie mint vára. Mindezen dolgokat tekintetbe vévén, helyeslem mind azt ha valakinek vára van, mind azt ha nincs, de korholni fogom mindig azokat, kik ebben igen biznak, 's a' nép gyűlöletével keveset gondolnak.

XXI. Fejezet.

Mikép kell a' fejedelemnek magát viselni, ha tekintélyt akar magának szerezni?

Mi sem szereshet a' fejedelemnek olly nagy tekintélyt mint nagy vállalatok, 's rendkívüli cselekvények. Napjainkban Ferdinand spanyol királyon látjuk ezt, kit csaknem uj fejedelemnek nevezhetünk, mivel egy kis Arago-

niai királyból dicsősége 's tekintélye által a' kereszténység legkitünőbb királya lett. Mert ha tett-it jól megfontoljuk, meg kell vallanunk, hogy mind nagyok 's közülök némelyek rendkívüliek voltak. Kezdetben Granada ellen fordította fegyveré', 's ezen had volt nagysága alapja. Mint-hogy Castilia grandjai háborút ohajtottak, tőlök nem volt mit félnie; sőt nem is vették észre, hogy az ő rovásukra olly nagy tekintélyt szerzett magának 's az egyház és nép pénzével tartotta azon hadseregeket, mellyek azután olly híressé tévék.

Ezen kívül nagy dolgok vállalataihoz a' vallást használta ürügyül; 's kegyetlen buzgóságból kiüzte a' Maranokat országából. Ennél ritkább példa nehezen található.

Épen azon ürügy alatt támadta meg Afrikát, azután Italiát 's végre Frankhont, 's merő nagy vállalatokat tervezett, mi által a' kedélyeket mindig várakozásban tartotta a' siker iránt, 's nem engedett időt másra gondolni, következőleg valami károstart maga ellen kezdeni.

Hasznos még a' fejedelemnek, ha mind büntetésben mind jutalmazásban föltünő példákat ad, mikről sok ideig beszélhessenek; ilyenek voltak azok, miket a' milanoi Barnabásról beszélnek.

Mindenek előtt pedig törekednie kell a' fejedelemnek, hogy minden tetteiben nagy és kitünő embert mutasson. Az által is nyer tekintélyt, ha igazi barát, vagy igazi ellenség tud lenni; azaz ha egyenesen egyik mellett 's a' másik ellen nyilatkozik; a' mi hasznosb is lesz nékie mindenkor mintha neutralis marad.

Mert ha két hatalmas szomszédid összevesznek, ugy kell en a' győzőtől félned vagy nem, mindenik esethen

jobb lesz neked egyikkel szövetségzed, 's rendes háborút viselned. Ha egyikkel sem tartasz, úgy a' meggyőzötteknek nagy örömére bizonyosan mindenkor a' győző zsákmánya lesz; senki sem fog sajnálni, 's pártolni. Mert a' győztesnek gyanus barátok nem kellene, 's kik a' veszélyben segíteni tehetlenek. A' legyőzött sem ohajt veled viszonyban lenni, mivel a' háborúban nem akartad vele együtt szerencsáját megkísérteni.

Midőn Antiochus Görögországba ment, hova őt az Aetoliak hívták, hogy a' Romaiakat kiűzze, követei megkérték az Achajaiakat a' Romaiak barátait, maradrának neutralok; ellenben a' romaiak arra kérték, hogy mellettök nyilatkozzanak. Az ügy az achajai tanácsban tárgyalatott. Antiochus követe a' neutralitást sürgette; a' romai pedig következőleg felelt: rá akarnak benneteket beszélni, hogy nem tehetek jobbat, mintha magatokat háborúba nem keveritek; én pedig azt mondom, hogy rosszabbat magatokra nézve nem tehetek. Mert ha részvéttelenek maradtok, által kell engedni magatokat a' győző önkényének, és senki sem lesz irántatok köszönettel.

Figyelj csak reá, ha nem fog-e mindenkor az, ki nem barátod, megkérni hogy semleges maradj, a' másik pedig hogy ne maradj az? Azon fejedelem, ki magát nem tudja elhatározni, közönségesen semleges marad, hogy a' jelen zavarból menekedjék, 's többnyire ez által veszét okozza.

De ha egyik rész mellett nyilatkozol, és barátod lesz győztes, le léssen kötelezve, sőt vonzalma lesz irántad, ha bár hatalmában vagy is. Mert olly gonoszak még sincsenek az emberek soha, hogy ki velök szivességet tett, illy gyalázatos hátlátlansággal

el akarnák nyomni Ezen fölül a' győzelem soha sem olly teljes, hogy a' győztesnek mitsem kelljen tekintetbe vennie 's különösen az igazságot. Ha pedig barátod győzetet le, úgy sorsában osztozol, de a' melly ismét földerülhet, 's benne barátod lesz, ki rajtad segít, mihelyt nékie lehetséges.

Ha azok, kik egymással küzdenek, olyanok, hogy a' győzőtől mit sem kell félned, úgy annál eszélyesben tész, ha egyik mellett nyilatkozol: mert segítségül lész nékie egyik szomszédodat elnyomni, kit annak, ha ildomosb volna, törekednie kellene fentartani. Ha tehát győzsz, a' mint hogy lehetlen is hogy ne győzz, úgy ő hatalmadban leszen.

Itt azonban figyelmeztetnem kell a' fejedelmet, miszerint soha nála hatalmasabbal ne szövetezzék, hogy másokat megbánthasson; kivévén, ha a' szükség szoritja, mint azt fentebb a' tizennyolczadik fejezetben megmutattam. Mert ha ő győz, úgy önkényére bizod magadat, 's ettől a' fejedelemnek mindenkor kell ovakodnia. A' Velenceziek szükség nélkül szöveteztek Francia országgal a' milanoi herczeg ellen, 's ebből származott az ő bukásuk.

Ha pedig illy szövetségtől magát visszavonni nem lehet, mikép az a' Florencziekkal történt, midőn a' pápa 's a' spanyol király Lombardiát megtámadták, úgy szükséges a' fejedelemnek az előadott okokból másokkal szöveteznie.

De ne képzeld, hogy itt biztos ut lehet; sőt azon hiedelemben légy inkább, hogy mindenkor kétes utra lépsz. Mert soha nem kerülünk ki egy kellemetlenséget a' nélkül, hogy egy másikba ne esnénk. De az ildomoság ab-

ban áll, hogy a' baj minőségét jól megismerjük 's a' kisebb bajt mint valami jót ugy tekintsük.

A' fejedelemnek mind azokat tiszteletben kell tartani, kik a' magok szakában kitűnnek, különösen a' kereskedés és földművelésben. Szükséges őket jutalmak által buzditnia, olly dolgok fölfedezésére, mik városait és tartományait g zdagíthatják; hogy azok csupa félelemből a' zsarolásoktól, kereskedést kezdeni ne vonakodjanak, ezek pedig attól tartva hogy földje ket ha virágzó állapotba helyezik, el fogják veszteni, azokat inkább műveletlenül ne hagyják.

Végre szükséges hogy a' fejedelem az év bizonyos idejében nyilvános ünnepélyeket 's játékokat adjon a' népmultságára. 'S mivel minden város a' művészek 's mesteremberek bizonyos czéheire van fölosztva, azért jó lesz, ha gyülekezeteikben néha részt vesz 's e' mellett fényűzését 's kegyelmét kitünteti, azonban ugy hogy fejedelmi méltóságát fenntartsa, mint a' minek nála soha semmiben hiányzani nem szabad

XXII. Fejezet.

A' fejedelmek ministereiről.

Nem csekély fontosságú dolog ministereket választani, mert azon férfiak után, kik a' fejedelem személye körül vannak, ítéltetik meg az ő belátása 's ildomossága. Ha ezek ügyesek 's hivek, ugy őt mindig okosnak kell tartani, mivel becsöket megismerte. De ha nem ilyenek, ugy róla kedvezőleg itélni nem lehet, mivel rosszul választott. Mindazok, kik Venafro Antalt ismerik, megvall-

ják, hogy a' sienai herczeg Petrucci Pandulph igen derék ember volt, mivel illy jeles ministert választott.

Mert az észnek három neme van; az egyik maga átlátja a' dolgokat; a' másik fölfogja azt, mit más nékie elébe ad; 's a' harmadik sem magától nem ért semmihez, sem mások magyarázatiból. Az első nembéli jeles, a' második jó, a' harmadik haszontalan.

Ha Pandulph nem az első ugy bizonyosan a' második osztálybeli volt. Mert ha a' fejedelemnek annyi esze van, hogy a' jót a' rosztól megtudja választani mások tetteiben vagy beszédiben; ha magának nincs is leleményes esze, ugy még is a' miniszternek jó vagy rosz eljárását megítélni, azt helyeselni ezt megigazítani képes s így őt kényszerítbéli hogy becsületes ember legyen.

De mikép kell egy ministert megismerni. Ime próba köve. Ha azt látod, hogy minisztered többet gondol magára mintsem reád 's minden tettei csak saját hasznára irányozvák, ugy soha reá nem hagyhatod magadat. Mert kinek országos ügyek vannak kezében, annak magára gondolnia 's a' fejedelemmel egyébről beszélnie nem szabad, mint a' mi az országot illeti.

De a' fejedelemnek is kell miniszteréről gondoskodni 's lekötelezni jó tettekre, azért czimmal, hivatallal, gazdagsággal el kell árasztania, hogy az több tiszteletet és kincset ne ohajtson 's elismerje, hogy más urnál lehetlen volna annyira vinnie.

Azon fejedelem és miniszter, kik egymás iránt így viselik magokat, támaszkodhatnak egymásra; de ha más-kép mutatkoznak, ugy vagy a fejedelem vagy a' miniszternek kára lesz belőle.

XXIII. Fejezet.

Mikép kell kerülni a' hizelgőket?

Nem mellőzhetem el, hogy egy bajt meg ne említsek, mit a' fejedelemnek igen nehéz elkerülni, ha csak nagy esze 's ítélő tehetsége nincs, és ez a' hizelgés, mi minden udvaroknál uralkodik. Mert az emberekben annyi az önszeretet, 's magok iránti véleményökben annyira csalatkoznak, hogy igen nehéz nékiek ezen kór-ságtól őrizkedni: 's azok, kik tőle őrizkedni akarnak, veszélyeztetik, hogy megvettetnek.

Mert nem lévén más eszközöd, a' hizelgőktől magadat megóvnod, mint éreztetni velők, hogy néked nem kellemetlen ha az igazat megmondják; ez által rövid időn elvesztesz minden tiszteltetést, ha mindenki szabadságot vesz magának, néked az igazságot megmondani. Az ildomos fejedelemnek tehát a' közép uton kell járni, 's okos embereket választani, kiknek egyedül engedi meg, hogy olly dolgokról, mellyek iránt őket megkérdezi, nékie az igazat nyilvánítsák, a' nélkül, hogy a' többivel gondolniok szabad legyen. Hanem minden kérdés után ki kell hallgatnia véleményöket 's ez után saját ítéletét követnie, irántuk pedig magát úgy viselje, hogy mindenik azt higgye, minél szabadabban beszél vele, annál kedvesebb leszen előtte. De ezeken kívül másra nem kell hallgatnia, hanem a' mellett maradjon szilárdul, a' mit elhatározott.

Ha a' fejedelem máskép cselekszik, vagy a' hizelgők rontják meg, vagy olly sokszor változtatja véleményét, a' mennyiszer valakit hall 's ez által megvetendő lesz.

Azzal akarom ezt fölvilágítani, a' mit P. Lucas mond Maximilian császárról: a' császár kit sem kérdez tanácsért és még sem tesz semmit maga feje szerint. Ez onnan van, mert ő épen az ellenkezőjét teszi annak, mit én mondtam. Titkait nem bizza senkire: ha tehát terve fölfedeztetik, a' tanácsban ellene szólnak; 's szelid kedélye szerint nyilatkozataik után megy. Azért nem lehet határozatra támaszkodni, mert a mit ma megállapít azt holnap ismét megmáskítja.

A' fejedelemnek tehát, ha maga akarja, minden tárgy fölött el kell a' tanácsot fogadni; de nem kell, ha mások akarják; úgy hogy senkinek sem szabad előbb nékie tanácsot adni, minek előtte erre parancsot nem kap tőle. Ő egyfolytában tegye kérdéseit 's aztán hallgassa meg nyugodtan a' fejeletet. De ha észre veszi, hogy valaki nem akar őszintén szólni, meg kell mutatnia, hogy azt neheztelve veszi.

Azok igen tévednek, kik azt hiszik, hogy a' fejedelem, ki magának tanácsot adat, nem önnállólag okos, hanem mások tanácsa által.

Mert az általános és csalhatlan szabály: hogy azon fejedelem ki magában nem okos, annak tanácsolni sem lehet; kivévén, ha történetből egy igen ildomos ember által engedné magát vezetni, 's ezen esetben ugyan jó uton járhatna, de ez nem sokáig tartana: mert egy illy minister csak hamar megfosztaná országától.

De ha olly fejedelemnek, ki nem bölcs, sok tanácsadója van, nem lesz képes különböző indítványaitat össze egyeztetni. Azok mind csak saját javukra gondolnak, 's pedig úgy, hogy ő még észre sem fogja venni. Minthogy az emberek mindig roszak, ha csak le nem köteleztetnek

jók lenni, azért a fejedelem, ki az embereket nem ismeri, rossz szolgálatot veend.

Tehát ezzel zárom be: a' jó tanács a fejedelem okosságának, de a' fejedelem okassága nem a jó tanácsnak tulajdonítandó.

XXIV. Fejezet.

Miért vesztették el az olasz fejedelmek tartományaikat?

Azon új fejedelem, ki az általam előadottakat észlelyesen föl fogja, bizonyosan úgy fog tekinteni, mint ha ősi volna sőt biztosabb lesz országában mintha azt u. y öröklé. Mert figyelmesbék lévén az új fejedelem tette-re, mint azéra, ki kormányát öröklé, azért ő, ha megismerik hogy bölcs, az ő érdemei által alattvalóinál több vonzalmat gerjeszt maga iránt, mint mennyit a' természetes öröklés ígérhetne. Mert az emberek inkább a mult-hoz ragaszkodnak, 's ha dolguk jól folyik, nem keresik a' változtatást. Sőt egész erővel védelmezik a' fejedelmet, ha csak egyéb ügyekben kötelességét teljesíti.

Ekkor kettős leszen a' fejedelem dicsősége, hogy új fejedelemséget alapított és azt jó törvények jó fegyverek, jó barátok 's jó példák által megerősítette. Ellenben annak kettős leszen gyalázata, ki fejedelemnek született, 's országát csekély ildomossága miatt elvesztette.

Ha megszemléljük mikép történt, hogy a' nápolyi király, a' milanoi herczeg, és mások korunkban orszá-

gukat elvesztették; ugy először észrevesszük náluk azon közönséges hibát, melly hadi készültek hiányosságában mutatkozik, miről fentebb bővebben értekeztem. Aztán látni fogjuk, hogy ők magok rohantak a veszélybe, vagy az által hogy a' népnél gyűlöletessé tették magokat, vagy mivel a' nagyok kegyéről magokat nem biztosították.

Mert ki ezen hibák egyikébe nem esik, az országát, melly egy jó hadsereget tartani képes, egykönnyen el nem veszi. A macedoni Filep, nem nagy Sándor atya, hanem az, ki Titus Quintus által győzetett le, a' Romaiak és Görögökhez mérve, kik őt megtámadták, nem nagy országgal birt. De mivel jó katona volt, 's a' fő urak mellett a' népet is barátjául meg tudta tartani, a' háborut még is egymásután sok évekig folytathatta 's ha bár néhány városokat elvesztett is, azért országát még is megtartotta.

Fejedelmek tehát nem e' szerencsének, hanem rossz intézkedéseiknek tulajdoníthatják, hogy tartományukat elvesztették. Mert nem gondolván arra, hogy változás történhetnék; a' mint hogy az emberek csendes időben szélvészről 's zivatartól nem szoknak félni; azért ha az ellenség közelgetett, a' helyett hogy védték volna magokat, megszaladtak: azon reményben, hogy népök, csupa elégedetlenségből a' győző iránt, őket ismét viszza hívja. Ez azon ut ugyan, mellyen járhatni, ha épen más nem létezik, de ha jobb eszközökkel birtunk magunkon segíteni, akkor ez igen gyalázatos. Nem volna-e ostobaság ha magunk akarnánk elesni, mivel valakit találni reménylünk, ki benünket ismét fölsegítend! Mert ez vagy nem történik, vagy ha megtörténik, ugy az bizonyosan saját rovásodra emel föl, 's te annak kezei közt

vagy, a' ki védelmez. Semmi védelem nem jó és nem biztos, kivéven melly önmagad által is saját bátorsággal történik.

XXV. Fejezet.

A' szerencse befolyásáról a' világ ügyeibe 's mikép lehet nékie ellentállani.

Tudom hogy hajdan sok emberek hitték, s most is hiszik, hogy a' világ az isteni gondviselés vagy a' sors által úgy kormányoztatik, hogy az emberek okosága abban semmi részt nem vesz; miből tehát az következik, hogy magunkat a' sorsnak 's vakesetnek által kell adnunk, 's tovább semmivel sem gondolnunk, körünkben olly ritka változatokat láttunk 's még naponkint olly sok történik minden emberi sejtéssel ellenkezőleg, hogy ezen vélemény igen elterjedt 's valahányszor reá gondolok, hajlandó vagyok azt helyeselni.

De mivel szabad akaratunkat még is egészen el nem vesztettük, úgy hiszem azt lehet mondani, hogy a' szerencse félig ura tetteinknek, 's a' másik fele fölött nekünk engedi által a' kormányt.

Én őt egy gyors folyamhoz hasonlítom, melly ha kiárad, a tájt elönti, a' földből fákat szakaszt ki, ledönt házakat, darab telket egyik helyről másikra viszen, a' nélkül hogy valaki ellenszegülhetne dühének: de a' melly mind a' mellett midőn nyugodt nem akadályozza, hogy gátok és töltések készítettessenek, mik máskor kiá-

radni ne engedjék, vagy legalább dühe rohamát megtörjék.

A' szerencsével hasonlóképp van: ha semmi sem áll ellene, egész hatalmát gyakorolja. Oda irányozza minden erejét a' hol tudja, hogy sem gát sem korlát ellene nem áll.

Nézzétek meg Italiát, melly e nagy változások színhelye volt 's ezeket előidézte, úgy találjátok, hogy ez gátok 's védszerek nélküli ország. De ha vigyázott volna, mint Német, Spanyol, és Franciaország, úgy vagy ment marad az idegenek ársjától vagy ezek legalább nem hatalmasodnak úgy el.

Nem akarok többet általánosságban arról szólni, mikép kell a' szerencsével szembe szállni; hanem egyes esetekre szoritkozom. Mi az oka, hogy a' fejedelem, ki ma szerencsés, holnap bukik, a' nélkül hogy okosságában vagy magaviseletében legkevésbé változott volna? Véleményem szerint, mikép már megmutattam, oka az, mert csupán a szerencsére hagyta magát, 's azért buknia kell, ha ez elejti.

Azt is hiszem, hogy az szerencsés, ki vállolatit az időhöz alkalmazza, 's következőleg, hogy csak az szerencsétlen, ki ezen ügyességgel nem bir. Mert világos, hogy az emberek kitűzött céljokhoz, a' mi mindenkor dicsőség és gazdagság szerzése, mind különböző uton haladnak.

Egyik meggondolva fog munkájához, a másik nem; egyik erőszakot használ, a' másik ravaszsgot; egyik higadtságot a' másik hevességet: 's e' különféle eszközökkel egyiknek úgy sikerülhet mint a' másiknak. Azt is látjuk, hogy kettő közül kik azon egy uton járnak, egyik

czélt ér, a' másik nem; 's hogy más kettő, kik egészen ellenkező lelkiületűek, az egyik mérséklett a' másik indulatos, szinte egyenlőn czélt ér mindenik; a' mi csak az idő különféleségéből, melly magaviseletükre kedvező vagy nem, származhatik.

Innét van az, mit előbb mondtam, hogy kettőn kik különböző uton indulnak, egy célhoz érnek; és hogy azok, kik egy irányt vesznek, nem jutnak egyenlőn oda. Ettől függ a jónak is változó hatása. Mert ha annak, ki magát higgadtan 's ovatosan viseli, az idő 's körülmények úgy kedveznek, hogy e' szerint az ő magaviselete jó, úgy szerencsés. De ha az idők 's körülmények változnak, úgy ő vesztébe rohan, mivel magaviseletét nem változtatta meg.

De nem találta oly ildomos ember, ki mindenkor az időhöz tudná magát alkalmazni: részint mivel saját ösztönének ellentállni, részint mivel magát elhatározni nem képes, hogy olyan ösvényt hagyjon el, mellyen mindenkor kikötőbe jutot'. Azért a' higgadt ember nem tud heves lenni, midőn lennie kellene, 's ez árt nékie; noha a' szerencse nem változnék, ha ő az időhöz 's körülményekhez képest változtatná magaviseletét.

II. Julius pápa mindenben indulatos volt, 's mindig sikerül nékie, mert az idők 's körülmények úgy kívánták. Nézzük első vállolatát Bologna ellen, még Bentivoglio János életében. Ez a' Velenceieknek föltűnő volt; a' francia és spanyol király okoskodtak a' vállolat fölött; mind a' mellett ő maga ment Bolognába, a' nélkül hogy Velence vagy Spanyol ország mozdulhatott volna; az, mert félt; ez, mert szerette volna ismét egész Nápolyt birni. Ezenkívül a' francia király is, ki a' Ve-

lenczeiket örömet megalázta volna segítségét nem tagadhatta meg, félvén, hogy őt megbántja.

Julius tehát vad és heves jellemével azt vivta ki, mit egy más pápa minden emberi eszélyvel sem eszközölt volna. És vállolata bizonyosan nem sikerül, ha ő, mikép mindenik pápa cselekednék, Romáboli elutaztát ad-dig halasztgatja, még ahhoz minden szükségest megtesz. Mert Francia ország sokat tudott volna mentegedtődni, 's a' többiek sok félelmet gerjesztettek volna benne.

Többi intézkedéseiről nem akarok szólni. Mind hasonlók voltak azok egymáshoz 's mind szerencsések A' halál nem engedett nékie időt, hogy ellenkezőt tapasztaljon. Mert ha olly idők jövének, midőn higgadtságra lett vala szüksége, elveszet volna; mert természetes hevességét soha elhagyni nem tudta.

Mind ezekből azt következtettem; hogy azon ember, ki magában szilárdul fölteszi, mindenkor azon egy uton haladni addig szerencsés, míg magaviselete a' szerencsével megegyezik, de szerencsétlen, mihelyt ez változik és ő vele változni nem akar.

Egyébkint véleményem az, hogy jobb hevesnek lenni mint ovakodónak. Mert a' szerencse aszony, kivel nem boldogulhatni ha csak meg nem verjük, és nem kinezuk. 'S a' tapasztalás azt mutatja, hogy inkább engedi magát tüzes mint hideg lelkűek által meghódítani 's azért barátja az ifjúságnak, mert ez tüzesebb és merészebb inkább mint ovatos.

XXVI. Fejezet.

Fölszólítás, Italia megszabadítására a' barbarusoktól.

Ha mind azt, mit az előbbeni fejezetekben előadtam, tekintetbe veszem, 's e' mellett meggondolom, ha a' jelen körülmények egy új fejedelemnek, ki Italiába új kormány formát akarna behozni, melly nékie becsületére 's az egész országnak hasznára válnék, kedvözök volnának-e? úgy annyit találok, mi ezen vállolat előmozdítására össze jön, hogy nem tudom, ha lehetne-e arra valaha alkalmasb időpont. Ha Israel népének az egyiptomi szolgaságban kelle lenni, hogy megtudassék minő férfi legyen Moses; ha a' Persáknak a' Medusok által el kellett nyomatni, hogy Cyrus vitézsége magát kitüntethesse; ha az Athenieknek szétszóratra kelle lenni, hogy Theseus deréksége napfényre jöjjön, úgy azért kell hogy Italia is most illy nyomorut, szorongatottabb mint a' Persák, szétszórottabb mint az Atheniek, minden fej 's rend nélkül, megvetve, széttépve kirabolva 's idegenek által szolgaságba helyezve legyen, miszerint egy Olasz lelkitehetségének nagysága igazán szembe tűnhessék

Láttunk ugyan koronkint lelkes férfiakat, kikről azt hitték, hogy istentől küldvék szabadítására, de a' szerencse legjobb törekvéseik közepette hagyta el őket.

Italia tehát, melly úgy szólván vég vonaglásában van, reményli még, hogy föl lép valaki, a' ki Lombardia, Nápoly 's Toscana szenvedésének véget ve-

tend; és sebeit meggyógyítja, miket az idő csaknem gyógyíthatlanokká tett. Kéri istent, küldjön valak nékie, a' ki az idegen uralom eltűrhetlen jármától megszabadítsa. Egészen készen áll egy zászlót követni ha csak egy hős azt meg ragadná.

De nem vetheti az senkibe biztosabb reményét mint Önnek házába. Ez foglalta most el a' pápai széket, 's istentől oly szemlátomást kegyeltetik, hogy ildomossága 's szerencséje által ezen dicsőséges vállolat fejevé lehet. Ön személyét illetőleg, ez Önnek nem igen lehet nehéz, ha az említett példákat szeme előtt tartja. Mert bár ha azok rendkívüli és csodálatra méltó emberek valának, de még is csak emberek voltak, 's közülök egyiknek sem volt oly jó alkalmá, mint Önnek most. Az ő ügyök sem volt igazságosb 's könnyebb mint Öné Fenséges Fejedelem, 's isten nem volt jobban mellettök mint Ön mellett.

Mert minden szükséges háboru igazságos; és szentek azon fegyverek, mellyek egy magán máskép segitni nem tudó nemzetnek, emeltetnek védelmére. Minden egyesül ezen vállolatra; 's hol az intézkedések jök, ott a' nehézségek nem lehetnek nagyok; kivévén ha azok ösvényétől eltérünk kiket például kitüztem. Ezen kívül istentől szokatlan jósjeleket is látunk: a' tenger szétvált: egy felleg kimutatta az utat; egy sziklából viz eredt; az égből manna esett; egy szóval minden hozzá járult, Önt nagygyá tenni. Most Önön a' sor, teljesíteni kötelességét. Isten nem akart mindent bevégezni, hogy meg ne fozszon szabad akarattunktól 's a' dicsőség azon részétől, a' melly minket illet.

Nem csoda, hogy a' fen említett Olaszok közül egy sem vihette azt véghez, mit ön házátol reménylünk; 's hogy Italia oly szerencsétlen volt hadaiban mintha belőle

minden vitézség kiveszt volna egészen. Mert ennek nincsen más oka mint az, hogy a' régi hadi gyakorlat, melyet követett, többé nem volt czélszerű, 's helyette senki sem tudott jobbat föltalálni.

Misem szerez a' fejedelemnek, ki most lépett a' kormányra, oly becsületet, mintha új törvényeket és új rendet hoz be. Ha ezek alaposak 's nagyságát 's fenségét tüntetik ki, úgy tiszteletet is gerjesztenek iránta és hódolatot.

Itáliában nem hiányzik az anyag, minek oly alakot adhatni, minőt akarunk. Nincs hiány polgárai vitézségében, csak vezére nincs. Sok párviadal 's birkozás egyesek közt, mutatja az Olaszok nagy erejét 's ügyességét. De mért nem tesznek semmit sem ha háboruban vannak? Azért, mert vezéreik oly gyengék, hogy őket azok kik hadi mesterségöket értik, követni nem akarják. De minden ember azt képzei magáról hogy ért hozzá, 's még nem találkozott olyan, ki másnak engedni akart volna, ha bár annak még nagy érdemei voltak is ő előtte.

Ezen okból, mind azon háborukban, mellyeket husz év óta viseltünk, azon seregek, mellyek csak olaszokból állottak, kudarczot vallottak. Taro, Alexandria, Capua, Genua, Vaila, Bologna, Mestre tanúságot tehetnek róla. Ha tehát a' Medici ház azon jeles férfiak nyomdokit akarja követni, kik az országot az idegenek jármától megszabadították; úgy mindenek előtt az alapot kell leraknia a' nagy vállalatokhoz, tudnillik saját katonákkal kell magát ellátnia; mert ezeknél hivebbek nem léteznek, ha látják, hogy őket saját fejedelmök vezetni, becsüli, jutalmazza.

Tehát egy belföldi hadsereget szükséges gyűjteni, hogy képesek legyünk az idegeneknek ellentállni. A' svajczi és spanyol gyalog katonák rettentő vitézeknek tartatnak; de mind kettőnek meg van a' maga hibája; 's egy közép sereg nem csak hogy ellenök állhatna', hanem le is győzhetné őket. A' Spanyolok ki nem tartják a' lovasságot a' Svajcziak pedig a' gyalogoktól félnek, ha azok olly makacsok az ütközetben mint ők.

Tapasztaltuk már, 's még fog tapasztaltatni, hogy a' Spanyolok a' francia lovasság előtt hátrálni kénytelenek, és a' Svajcziak a' spanyol gyalog seregek által megveretnek. A' Svajcziaknál ezt legalább a' ravennai ütközetben láttuk, midőn a' spanyol gyalogok a' Németekkel vívtak, kik hasonló rendet tartanak a' Svajcziakkal. Mert a' Spanyolok fürgeségökkel 's paizsaik segítségével keresztül törtek a' Németek láncsáin, a' nélkül hogy ezek magokon segíteni tudtak volna, 's bizonyosan teljesen megverettek vala, ha a' lovasság nem támadá meg a' Spanyolokat.

Ismervén tehát e' két rendbeli gyalogseregek hibáit, könnyű volna egy új főlét föllátni, melly a' gyalogok és lovagokkal képes volna megmérközni: mert csak a' vivás módját kellene megváltoztatni. Illyféle intézkedések egy új fejedelemnek tiszteletet 's tekintélyt szereznek.

Nem kell tehát illy szép alkalmat elszalasztani. És ideje, hogy Italia olly hosszú szenvedés után végre szabadítóját lássa. Nem irhatom le, minő gyengédséggel 's hálával fogadtatnék minden tartományokban, mellyeket idegen fegyverek özöne árasztta el, 's mellyek olly sok évek óta forralnak boszut. Valjon hol van a' város melly

előtte kapuit elzárná, 's hol a' nép, melly tőle az engedelmességet megtagadná? Hol van az irigység, melly ellen küzdenie kellene? Vonakodnék-e egyetlen egy Olasz nékie hódolni? Mindenki megunta a' barbarusok uralkodását. Önnek fenséges háza karolja tehát ezen ügyet föl, mind azon reménnyel, mellyet illy igaz ügy sikere ígérhet, hogy nemzetünk saját zászlója alatt ismét fölemelkedjék, 's ennek védelme alatt valósuljon az, mit Petrarca mond:

Erény a' bőszőltég ellen

Fog majd fegyvert 's gyorsan végez:

Hogy még él az olasz szivben

Ős bátorság, mutatja ez!

DE BALLASI GEZA.

